

Grassalkovich I. Antal új templomai gödöllői birtokán

Sípos Éva

Konzulens: dr. Krähling János

2013.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	3
Kutatásmódszertan	3
Bevezetés.....	4
A kamarai típussterv	5
Hatvan, Szent Adalbert plébániatemplom (1751-57).....	7
Soroksár, Nagyboldogasszony főplébániatemplom (1758-61)	10
Máriabesnyő, Nagyboldogasszony Bazilika (1759-61, 1769-1771).....	15
Órbottyán, Szent Miklós plébániatemplom (1775).....	20
Bag, Szent András plébániatemplom (1773-74)	22
Boldog, Szeplőtelen Fogantatás plébániatemplom (1779-81)	29
Összevetés a kamarai tervekkel.....	32
Köszönetnyilvánítás	34
Forrás- és irodalomjegyzék	35

Előszó

Mindig magával ragadtak a barokk templomok berendezéseinek színes kavalkádjai, a lámpák, gyertyák és freskók különleges hangulata. A mai napig elvarázsolnak, ha belépek, hiszen olyan, mintha egy élő könyv lapjai között sétálnék – anélkül mesél, hogy olvassam. Így aztán motiválni kezdett abba az irányba, hogy ne csak élvezzem, hanem értsem is a betűit, és ez a mostani kutatásomban is megnyilvánul, ami a Grassalkovich templomok mélyebb megismerése felé vezetett. Tavalay már halványan belekóstoltam ebbe, mikor a bagi templom történetével és viharaival közelebbi kapcsolatba kerültem, ám idén ennél jóvabb bővebb lett a kör, hiszen még a boldogi, hatvani, máriabesnyői, őrbottyáni és soroksári templomokkal is foglalkoztam.

Kutatásmódszertan

A templomok történetében fontos fordulópont volt, amikor a Grassalkovichok uradalmának részévé váltak az 1700-as évek első harmadában. A híres magyar birtokos életét, aki egyházbirtokosként kezdte pályáját, majd Mária Terézia bizalmasává vált, alkotásai közül jó néhányat foglalkoztak már részletesen¹. E kutatások keretén belül írt Lábadi Károly azokról a templomépítkezésekről (csak tizenhatal foglalkozva), amelyek Grassalkovich I. Antal óhaja alapján valósultak meg². Életében a besnyői, hatvani és soroksári épült meg, halála után a felesége a bagi, a boldogi és az őrbottyáni templomok építését irányította mint mecénás.

Legkorábbi forrásaimat a templomokról a Váci Püspöki Levéltárban találtam, a plébániákra vonatkozó Visitaciones Canonicae-ban és a Püspöki Hivatal irataiban. A kanonikus püspöki látogatások jegyzőkönyvei pontos, összeszedett, témákra osztott fejezetekből áll minden településnél, ennek lényege az volt, hogy a mindenkor püspök tisztában legyen az egyházmegyéjében fekvő települések, templomok, közösségek, plébániák állapotával. A Püspöki Hivatal iratai leginkább a plébánosok által a mindenkor püspöknek írt levelek gyűjteménye (legtöbbször arról szólnak, hogy pénzt kérnek a plébánosok a püspöktől a legkülönbözőbb indokkal, néha a templom vagy a paplak javítására). Ezek nagyjából az 1870-es évekig latinul íródtak, a fordításukban a levéltár munkatársai álltak rendelkezésemre. A levéltári adatok XX. századi része azonban még zárolt, ezekhez nem juthattam hozzá, mert nem járt még le az elévülési idejük.

Borovszky Samu az egész országra kiterjedő gyűjtése is csak néhány szóval mutatja be a településeket, és adatainak egy része pontos, ami arra utal, hogy levéltári vagy esetleg plébániai dokumentációra támaszkodhatott³. A kamarai títustervek leírása és alaprajzi, homlokzati ábrázolásának jellemzése Cs. Dobrovits Dorottya gyűjtőmunkája⁴ alapján történt. Összefoglaló képet Lábadi Károly könyve ad a templomokról és azok műkincs értékű tárgyairól. Az egyházi iratok és könyvek között Varga Lajos egyházmegyei történeti topográfiája az egyik legrészletesebb gyűjtés, de épp ebből következően – mivel szinte a

---

¹ Például Dercsényi Dávid: Grassalkovich Antal, a kastélyépítő (Tájak, korok, múzeumok, 1999); Fallbüchl Zoltán: Grassalkovich Antal (Gödöllő, 1996); Varga Kálmán: Három nemzedék (Rubicon, 2013/8), A gödöllői kastély évszázadai (Gödöllő, 2003).

² Lábadi Károly: I. Grassalkovich Antal, a templomépítő, Gödöllő, 2003.

³ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Budapest, 1910.

⁴ Cs. Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon, Budapest, 1983.

legnagyobb a váci igazgatás – az sem foglalja magába a tervezésre, a megépítésre, az egyes szerkezeti felújításra és karbantartási munkálatokra vonatkozó információkat. Az alaprajzokat a Forster Központ Tervtárában találtam meg.

A helyszíni kutatási engedélyt a Váci Egyházmegyén belül a plébánosoktól kaptam, a Budapest-Esztergomi Főegyházmegyébe tartozó soroksári plébániához viszont Magyarország Bíborosának engedélye kellett. A templomok belső terét mindenhol fotózhattam, a boltozati térbe Órbottyánban és Hatvanban nem engedtek fel, így azok csak feltételes módban kerülhettek bele az összehasonlításba. A boltozati felmérés mindenhol saját munkám.

Bevezetés

A Magyarországon elterjedt jezsuita templomtípus a római II. Gesú módosított változataként megépült bécsi jezsuita templom kialakítását követi, és az országban kedvelt típusná válik. A templom egyhajós, nincs kupolája, az oldalsó kápolnasor pedig egymástól elválasztott, így a mellékoltárok az átjárók helyére épülő falakra kerülhettek. A hajó tere azonos szélességű szentélybe torkollik, amely nyújtott téglalap alakú. A tér dominánssá válik a barokkban, és az önállóságától többé-kevésbé megfosztott tömeg feladata már nem a meghatározás, hanem a megszakítatlan tér sűrűsödési pontjainak jelölése, és ekkor a tömeg már-már felolvad az őt körülvevő tagozatok dinamikus játékában. Ennek megfelelően szerepe is megváltozik, így nem annyira önállóan, hanem inkább az általa elfoglalt térszakasz szimbólumaként létezik. Ez követhető szépen a dolgozat témájaként megjelölt későbarokk templomokon is.

A magyarországi barokkban a törökök kiűzése után fellendültek a főúri és királyi építkezések, hiszen jószerivel az ország egyharmadát újra kellett építeni. A Neoaquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) elnökeként rengeteg birtokra szert tevő Grassalkovich I. Antal is sok építkezést irányított és látott el anyagiakkal. Ilyen épület volt például a budai királyi palota vagy a gödöllői, pozsonyi és hatvani kastélyai. Azonban nem csak világi épületek mellett mecénáskodott, hanem birtokain összesen harminchárom templomot építtetett vagy renováltatott. Ezek közé tartoztak a vizsgált plébániatemplomok is, hiszen akkor a gödöllői uradalom szerves részét képezték, amely lényegében Grassalkovich I. Antal⁵ központi birtoka volt. A birtokos családjának 1841-es kihalása után a templomok gazdája a birtokot felvásárló báró Sina Simon bankár lett, majd tőle vásárolta meg a Société belge du Credit fonciere et industrielle de Bruxelles belga bank. A magyar állam a kiegyezéskor ajándékba adta a császári párnak a területet, így a Korona Uradalmi Igazgatóság felügyelte és látta el anyagi forrással a plébániákat, templomokat, megszüntével pedig a katolikus egyház.

Grassalkovich I. Antal életében épült még fel a gödöllői birtoktesten a máriabesnyői, hatvani és soroksári, végrendeletének értelmében felesége mecénatúrája alatt pedig a bagi, boldogi és órbottyáni templomok. Ezek a templomok újonnan építettek voltak, nem felújítások, épp ezért híven tükrözik a kor szokásait. Kutatásom a templomokat, azok építéstörténetét és építészeti jellemzését foglalja magába.

---

⁵ Azért érdemes kiemelni, hogy a legidősebb Grassalkovich központi uradalma, mert fia és unokája inkább a pozsonyi kastélyban tartózkodott a mindenkori uralkodóhoz közelebb.

A kutatás fő célja az volt, hogy kiderítsem, mely templomoknál lehet közös tervezőről beszélni, illetve, hogy van-e esély – a kastélyépítészetben hasonlóan létező – Grassalkovich stílus létezéséről. Közös kivitelezői gárdát vagy esetleg helyi kőművesmestereket foglalkoztatott-e, mik azok a homlokzati, alaprajzi közös vonások, amelyek a megépült templomokat jellemzik vagy minden vonásukat a kamarai típustervekből kapták, és egyediségük elveszik a tipizálásban.

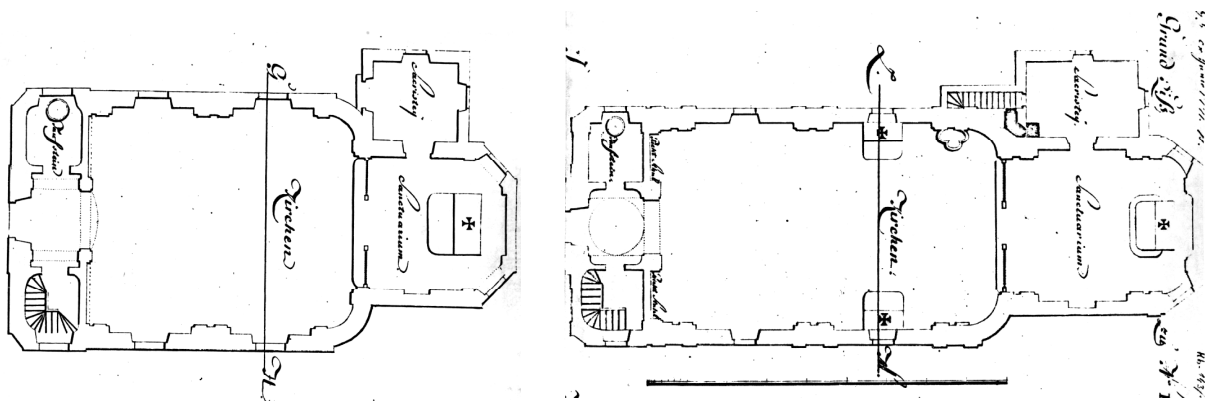
Vizsgálati szempontjaim arra összpontosítanak, hogy ezt az egyediséget kimutassam, ha léteznek. A kamarai típustervek az újonnan telepített területekre vonatkoztak, de a minták leginkább a főurak között jártak kézről-kézre, akik a tervezőket megbízták. A mecénások egyéni ízlésvilága valamilyen szinten bizonyos, hogy mindegyik templomon megjelent, hiszen ez függött attól is, hogy mennyire központi fekvésű volt az adott épület a birtokos szempontjából.

A homlokzati díszítettség, az alaprajzi elrendezés, a tömegformálás, egyes esetekben a templom tetőszerkezete, a torony kiképzése és helye mind-mind olyan szempont, ami egységesíti az egyes templomok jellemzését, és egyértelmű hasonlóságok vagy eltérések megnevezhetőek. A templomok kronologikus sorrendben kerülnek ismertetésre, egyedi jellemzéssel, a végén összefoglalva a közös vonásokat, különbségeket, okokat keresve a differenciákra és egyezésekre.

A kamarai típus

A főurak mecénási tevékenysége általánosan úgy jellemezhető, hogyha világi mecénatúráról volt szó, tehát saját rezidencia építése, bőkezűségük alig ismert határt, ám egyházi épületek rendbetételekor és építésekor mindig odafigyeltek a költségekre. Grassalkovich I. Antal nem követte a kor divatját ebben, és két – általam vizsgált – templomára is húszezer forint körüli összeget⁶ költött (összehasonlítási alapul: egy városból származó főúri jövedelem évi 3-400 forint volt akkoriban). Ahogyan az összes többi főúr, ő is odafigyel a minőségi építészetre, ugyanakkor nagyon tájékozott a korabeli építészeti irodalomban is. Általában azt is figyelembe vették, hogy mekkora közösség használná a megépülő templomot (gazdaságosság szempontja), és a díszítettséget is ez határozta meg.

Alaprajzi elrendezésüket tekintve általánosnak mondható a kétboltszakaszos hajóhoz csatlakozó kisebb szélességű keletelt, belül íves vagy poligonális, kívül poligonális záródású szentély, amelyből északra nyílt a sekrestye. A szentély és a hajó között diadalív található,

1. és 2. kép: Az egyszerűbb (balra) és reprezentatívabb (jobbra) kamarai terv alaprajzai (Forrás: CsDD 1983)

⁶ Máriabesnyő és Soroksár, előbbi költsége a rendházzal együtt nagyjából 65 000 forintra rúgott.

ami a szentély és a hajó különböző ívmagasságú boltozása és az eltérő szélességet oldja fel elegáns módon. A sekrestyéből nyílt a szószékre felvezető lépcsősor, ami alatt akár kriptába vagy pincébe vezető lépcső is lehetett. A títusterveken a szentély bevilágítása négy ablakból történt, a hajóval párhuzamos falakon volt egy-egy, illetve a poligonális záródást adó négyzet lecsapott sarkain volt egy-egy ablak.

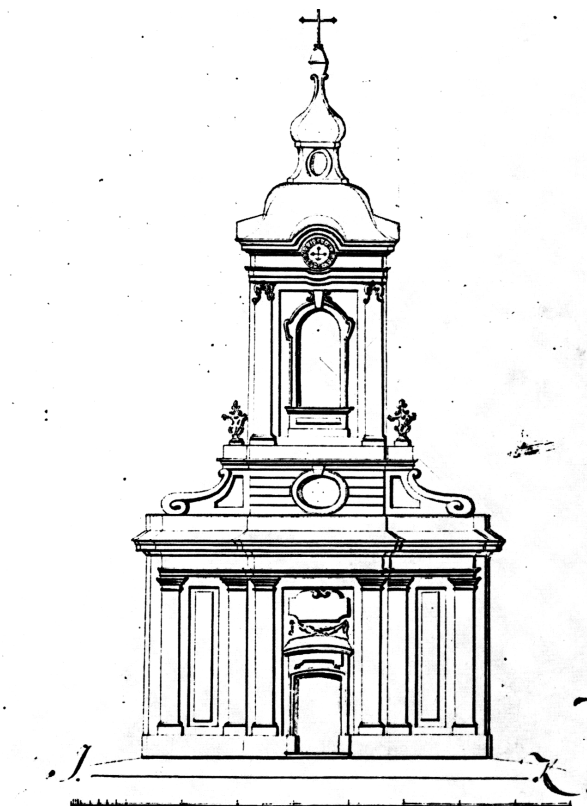
A belső tér két boltszakasza hevederívvel van elválasztva, a szentély keskenyebb voltából pedig a diadalív jöhetett létre. Az ablakok szélességében vékonyabb volt a falazat szélessége, így a boltszakaszokhoz hevederrel csatlakozott. A belső pilaszterek egyenes síkúak voltak és nem csak a díszítést szolgálták, hanem az építés technológiája is megkövetelte a szerkezet vastagodását, hiszen ezek mögött téglapillérek húzódtak, amiken a nyeregvetős fedélszék állt.

A torony földszinti és emeleti szerkezete a templom belső részét képezte, ezáltal biztosítva a kórus helyét is, kvázi egy boltszakasszal bővítve a belső teret. A kórusra felvezető lépcső ebben az előtérben volt elhelyezve, míg a másik oldalon keresztelőkút került kialakításra. A liturgikus szertartások módosulásával ez utóbbi később a szentély részévé vált. A torony tehát legfeljebb rizalitszerűen emelkedett ki a tömegből, ez az épületeknél golyvázott párkányt jelent⁷.

Az egyszerűbb templomok homlokzatán a párkányzat nem teljes, a lábazat nem válik posztamenssé a pilaszterek alatt, a lizénák pedig nem olyan díszítettek, hogy szobrok vagy díszesen keretezett ablakok jelenjenek meg rajtuk. A templomok párkányzatig terjedő homlokzati része általában közelíti az 1:2 arányt (ha eltérnek, inkább

3. és 4. kép: Az egyszerűbb (fent) és reprezentatívabb (lent) kamarai terv homlokzati (Forrás: CsDD 1983)

⁷ Más példák estén akár a torony teljes tömege is kiemelkedhetett a homlokzat síkjából.

magasabbak, mint szélesek), és hogy a torony mögül kilépő nyeregtetős fedélszék ne legyen lyukas (hiszen a torony csak a középső axis meghosszabbítása), ezért az attika a fedélszék vonalában fel van falazva. Ez lehet egyszerű vonalvezetésű, vagyis egy egyenes, de az előkelőbb templomoknál díszes csigavonalas homlokzatot eredményez kővázakkal. Ezek helye a homlokzaton belül változó lehet, a kamarai terv a torony lábazati posztamentére helyezi, de lehet az attikáén is.

Az oldalhomlokzatok kialakítása az egyszerűbb templomokon általában két lizénát jelentett, fejezet és lábazat nélküli pilasztercsökevényekkel, míg a kiemeltebb szerepű templomoknál kettős pilasztereket, fejezettel és teljes párkánnyal (a főhomlokzati párkányzat értelemszerűen körbefutó párkányzat volt), díszesen keretezett ablakokkal.

A torony ablakai nem csak ablakokként és homlokzati elemként, hanem a harang beemeléseinek nyílásaként is szolgáltak. A torony homlokzatai mind a négy oldalról megegyeztek, a fedélszék által takart részben pedig a főhomlokzat mintáját követték. A nagyon kicsi költségvetésű templomoknál még az órának sem hagytak helyet, míg más templomoknál az órapárkány íves volt, és az architráv sávjába helyezték el, sokszor úgy, hogy a torony pilasztereit összekötő fejezeti rész is ívessé vált.

A barokk toronysisakok tartószerkezeteit többféle módon építették, a leggyakoribb szerkesztési mód a császárfás toronysisak volt. Ekkor az egész szerkezet egy függőleges tengelyre, a császárfára épült fel, amely jó esetben egy fából volt, máskor toldották. Kétféle sisakforma terjedt el, az egyszerűbb a gúla alakú, a másik a hagymatagozatos sisak és ezek sokféle díszítettségi fokozatai. A toronytest alsó, kettős görbületű szoknyarészét és a felső hagymatagozatos szerkezet deszkázatát íves ramonádok tartják. Ezekre került egy teljes alátétdeszkázat, amire a rézlemez fedést rögzítették.

A mellékoltárok a kamarai tívusterv szerint a hajó szentély felőli boltszakaszának két ablaka alatti helyet foglalták el, ám sokszor mégis a diadalív által létrehozott íves szoborfülke mélyedésben, a szentélyhez közelebbi helyen volt. Az ablak alatti hely vélhetően a téregységesítés előtti hagyományból maradt fenn (az oldalsó kápolnasort elválasztó falszakaszok megszűnésével ráfordult a hajó falára a mellékoltár).

Hatvan, Szent Adalbert plébániatemplom (1751-57)

A heves megyei Hatvan város főterén áll a plébániatemplom, vele szemben az egykorú plébániaépület és az építtető Grassalkovich I. Antal kastélya, amit épp mostanában újítanak fel. A templom mellett halad el a városon keresztül vezető főút, előtte egy hatalmas fákkal benőtt park. A plébániaépület melletti park pedig a három épülettel együtt élvezi a műemlékvédelem előnyeit.

A mai templom helyén állt egykor az az épület, amit gyógyulásáért

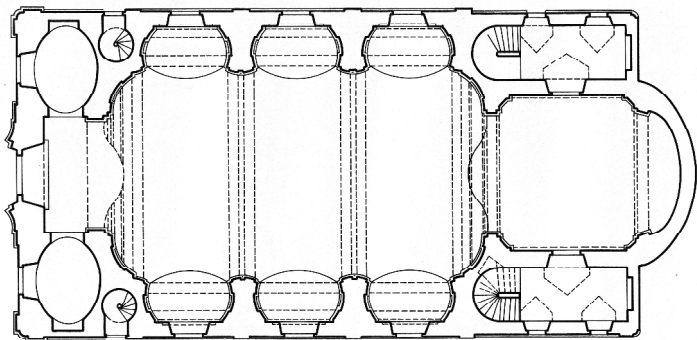
5. kép: A hatvani templom a Kossuth téren (saját fotó)

hálából Szabó Mátyás⁸ emeltetett 1693-ban. A szerkezet 1722-24 körül egy erős szélviharban megrongálódott, majd 1746-ban Althann Frigyes Mihály püspök be is tiltja a misézést. Öt évvel később, 1751-ben Grassalkovich I. Antal elkezdi építtetni az új templomot. Értelemszerű feltételezés, hogy Mayerhoffer András lehet a tervező, hiszen ekkor a gödöllői kastélyán már évek óta dolgozott, másrészt Oraschek Ignácot legalább ekkora eséllyel lehet tervezőnek gondolni. A kivitelezésen részt vett pallérként Jung József is⁹. A templomot Migazzi Kristóf püspök szentelte fel 1757-ben¹⁰. Az 1773-as kanonikus látogatás jegyzőkönyve szerint Grassalkovich elegáns tornyot építtetett, és oratóriuma, kórusa is van.

Jó hatvan évvel későbből, 1822-ből származik az első olyan adat, amikor az aktuális plébános javítást kér a templommal kapcsolatban. Ekkor nem csak a plébánia épületét, de a templom fedését is tatarozzák. Hét évvel később, 1829-ben tett újabb látogatást a püspök, a leírás szerint a zsindefedése jó állapotú, belső, színes festése azonban javításra szorulna¹¹. 1849-ben és 1864-ben is orkán erejű szél teszi tönkre a templom zsindefedését. 1860-ban a plébános, Janikovits Alajos, arról számol be, hogy sikeresen kijavították a külső eldeformálódást, vélhetően süllyedésből következő alakváltozás volt.

1883-ban külső-belső festés történik, és az egyik belső állvány leszakad, a balesetben senki sem sérült meg, de hét széket összetörtek a lezúduló pallók. Hét évvel ezután, 1890-ben egy teljes mértékű felújítás következett. A torony két oldalán 5-7 méter szélességben, az oratórium és a szentély felett is repedezett volt a boltozat, sőt, a szentély és hajó közötti ívezet és a mellékkápolnák feletti heveder is rossz állapotban volt. Szakértői vélemény alapján az ívezetet lebontották és újraépítették, illetve a boltozatok egy részét is, a szentély boltozatát pedig vasrudakkal erősítették meg. A hajó és a kórus mennyezetét levésték és újravakolták. A torony külső javítása, a templom külső-belső meszelése is megvalósult, és a tetőt is újraszindelyezték¹². Orday Celestin prépost-plébános készített tervek a templom bővítésére 1902-ben, de hogy ezek megvalósultak-e, arról nem tudni.

Alaprajzi elrendezését tekintve háromboltszakaszos hajója van, szentélye egy boltszakaszos kívül-belül íves záródású, kórusa íves vonalvezetésű. A kórus alatti, a torony által létrehozott nyomott boltövekben elliptikus terek vannak, amelyeknek ablakai is vannak. A toronyba két, szimmetrikusan

elhelyezett csigalépcsősor is felvezet. A hajó terét jelképesen osztó kettős pilaszterek ívesek, a templomhoz mindkét oldalt kétszintes bővítmény kapcsolódik.

⁸ Egyes források szerint Szabó Máté.

⁹ Ők hárman a hatvani kastély építkezésén is együtt dolgoztak, ami 1754-ben kezdődött.

¹⁰ Varga Lajos szerint 1762, a Demény-Dittel Lajos által szerkesztett Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtárában azonban konkrétan 1757. április 23-a van megnevezve, ami a templom védőszentjének, Szent Adalbertnek ünnepe. Ezt erősíti meg az 1773-as kanonikus látogatás jegyzőkönyve is, habár ott csak az 1757-es évszám szerepel.

¹¹ LV XV.: 10-12. o.

¹² PHI Hatvan 1723-1913: Krenedics Imre plébánossága alatt, 1890.03.22-1891.08.23. közötti levelek

Főhomlokzata nagyon díszes, az íves, középső nyugati torony tömege kissé kiemelkedik a homlokzat síkjából. Párkányzatának tagolása teljes (pílaszterfejezet, architráv, geiszon) és a középső axisban golyvázott, lábazata tagozatokkal díszített és fentről lefelé szélesedő. A torony tengelyében elhelyezkedő főbejárat füles-záróköves, konzolokkal díszített kőkeretezésű, rajta címermezővel ellátott konzolon álló szegmensíves díszítmény látható. Felette vakolatmintával összekötött, kötényes, füles-záróköves, szegmensíves vakolatkeretezésű ablak van.

7. kép: A hatvani templom főhomlokzata (saját fotó)

A torony tömegének homlokzati formálása eltér a kamarai tervekben megismerttől. Lábazata két részre osztott, az alsó posztamens golyvázott, felette párkányon álló vakolátsávos pillérek állnak, amik között a lizénában füles-záróköves, szegmensíves ablak van. A felette lévő csonka párkányzaton szintén golyvázott pillérek állnak, fejezetük korintoszi oszlopfőre emlékeztető vakolatdísz, a párkány felette architrávból és geiszonból áll. Az architráv sávjában helyezkedik el a toronyóra közepe, ezzel alul-felül íves párkányt létrehozva maga körül. A toronysisak íves romenáddal csatlakozik a párkányhoz, felette hagymatagozatos sisak van.

A két szélső axis sem marad el díszítettségében a toronyétól, hiszen az alsó szinten két, füles-záróköves keretezésű ablak van, felettük szegmensíves címermező. A templom hajójának ablakaival egyvonalban található a következő ablakpár, félköríves-záróköves keretezésűek, – feltételezhetően – neobarokk vakolatdísz köti össze a végigfutó párkánnyal, az ablak szélességében golyvázott.

Az oldalhomlokzatain lábazat nélküli, teljes párkányzatú, golyvás, fejezetes pílaszterek között díszes, füles-záróköves, íves kőkeretezésű ablakok jelennek meg, ezzel is bizonyítva a főúri központban fekvő templom előkelőségét. A szentélye kívül íves záródású, két oldalán egy-egy ablakmélyedés befalazva, a már ismertetett keretezéssel ellátva, de hogy valaha is szolgáltak-e bevilágításra, arról egyik forrás sem szólt. Vélhetően egy neobarokk stílusú

8. kép: A hatvani templom tömegformálása (saját fotó)

hozzáépítés lehet a mostani sekrestye, aminek íve az eredeti sekrestyét és az oratóriumot köti össze a földszinten, és ablakai körül csak jelképes a keretezés. Színezése ma sárga, azonban eredetileg fehér színű volt, ahogyan a többi vizsgált templom is.

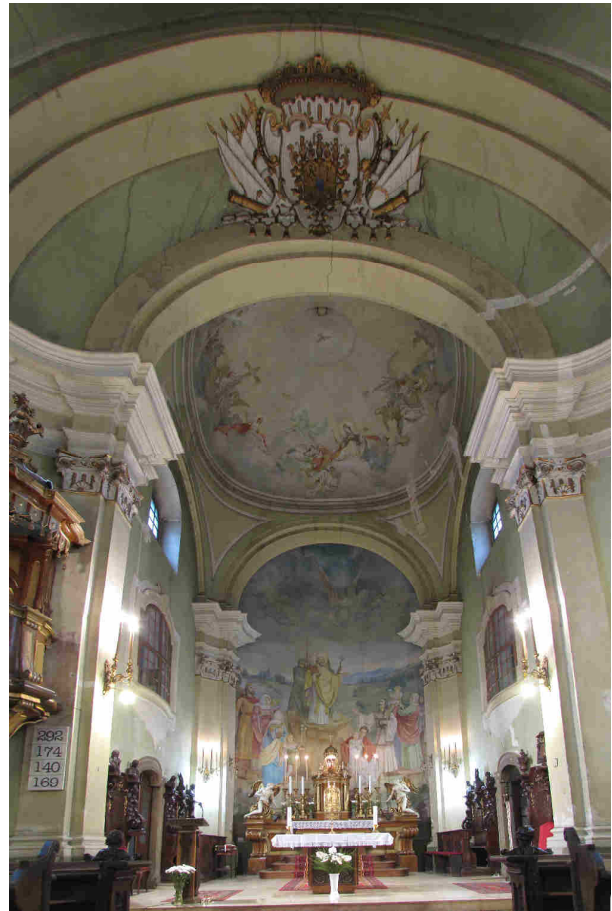
Hajója háromboltszakaszos, szentélye keletelt, a hajó boltszakaszait konkáv ívű pilaszterek választják el. Mellékoltárai a hajó középső boltszakaszának ablakai alatt találhatóak, ami sem a kamarai terveken, sem a többi vizsgált templom egyikében nem így valósult meg. A két sekrestye közül feltételezhetően a déli töltötte be valóban ezt a funkciót, mert a szószék innen megközelíthető, a másik vélhetően oratórium lehetett¹³. Az egységes homlokzatok és a szimmetria rendezőelvé is érvényesülhetett a két melléktér megépítésekor. Homlokzata egyszerű, díszítés nélküli, ablakai keretezettek.

A hajó terét a hevederek duplapilaszteres megjelenése szakítja meg, ami egyszerre illik a kamarai tervhez és tér is el tőle. A kialakítása, helye, vastagsága a szerkezetből adódik, ugyanakkor ívessé válnak a kompozit oszlopfős, rokokó díszekkel ellátott golyvás pilaszterek. Két mellékoltára a középső boltszakaszban helyezkedik el, szószéke a bal oldalon található. A kórus tere alatt létrejött alacsony belmagasságú terek elliptikus kialakításúak, és a főhomlokzatán két, az alsó szinten megjelenő ablakot eredményez.

Belső terének festése egyszerű, jelenleg felújítás alatt áll. Érdekessége, hogy a hajó ablakai felett kagylómotívumos festés látható. Mellékoltárainak képei elég rossz állapotban vannak, stallumai a pécsi székesegyházból származnak.

Soroksár, Nagyboldogasszony főplébániatemplom (1758-61)

Budapesthez csatolása előtt virágzó kisváros volt Soroksár. Az épület a kerület déli részén található, régen majdnem a Duna partjáig tartott az előtte lévő tér. A templomot 1758-ban kezdték el építeni, alig két évvel később 1761-ben már be is fejezik¹⁴, és 1779. augusztus 10-én Migazzi Kristóf váci megyéspüspök szenteli fel. A Váci Püspöki és Kanonoki Levéltárban Soroksárhoz tartozó iratok már 1751-től kezdődően datálódhatnak, a

9. kép: A hatvani templom szentélye (saját fotó)

¹³ LV VII.1.

¹⁴ BM 2013: 1134. o.: Szikorai Miklós, a kecskeméti kerület főesperese áldotta meg a templomot 1761. augusztus 5-én.

kanonikus látogatások jegyzőkönyvében pedig 1781-től található adat az építéstörténetre vonatkozóan¹⁵.

A falazata téglából készült, jó állapotban van, a tető zsindefedése, fedélszerkezet javítása és a torony fémfedésének cseréje 1828-ban készült el. A szentély mellett mindkét oldalon karzat található, amiből a jobb oldali oratórium¹⁶.

Egyéb szakirodalom alapján majdnem teljes biztonsággal kijelenthető, hogy a középkorban nem volt templom ezen a helyen. Ebben az évben a plébániát felújították¹⁷, és a plébános a templom javításának finanszírozására kéri a püspököt. Ha nem kerül rá időben tetőszerkezet, akkor össze fog dőlni, mert leégett a faszervezet¹⁸. 1849 januárjában el is készülnek az új tetőszerkezettel, azonban a torony – ami nem égett le – düledezik és a kieső téglák rongálják a frissen készült szerkezetet. Öt évvel később csak egy kis mértékű javításra szorul a templom (véltetően festés).

1861-re a tetőszerkezet olyannyira károsodott, hogy újítani szükséges. Bővebb információval nem szolgál a levél, ám vélhetően a fedés sérült és nem a tartószerkezet. Hét évvel ezután, 1868-ban pedig belső felújításra került sor, az aranyozás, a festés megújult, illetve márványmunkákat is említ a plébános¹⁹. A következő évben lámpákat szereltek be, valószínűleg gázégőkkel, ugyanekkor a templom külső renoválása is megtörtént.

Rappensberger József mérnök készített műszaki állapotfelmérést 1875-ben²⁰, a templom lábazatát újra kell meszelní úgynevezett *hidraulikus mésszel*²¹, illetve a délkeleti homlokzatán közel 17 m²-nyi felületet újravakoltat, valamint egyéb kőműves munkák is készültek²². Ugyanő jelzi két hónappal később a templom cserepezésének szükségességét, ami végül csak 1882-ben készül el²³. A torony bádогоzását a következő évben Cserny József és Filser Ferenc végzik el, ami 1886-ra már tönkre is megy. Ebben az évben készül új toronysisak is²⁴.

A boltozat több helyen is beázott 1885-86 telén, illetve egy szarufa el is tört a fedélszerkezetben. Három évvel később egy műszaki felmérés szerint a toronyszerkezet ép, a lemezfedését olajfestéssel kell óvni. Ekkor cserélték le a templom hajójának fedését is, teljes

10. kép: A soroksári templom (saját fotó)

¹⁵ LV VII/2. 1781-85. 977. o.: A szerkezet jó állapotban van, a torony négy ablakát és a tetőt is kijavították.

¹⁶ LV XVII. 1841-42. 432-435. o.: Ambója 1766-ból való, belső bútorozása is ép.

¹⁷ PHI: Soroksár 1751-1900, 1848 november

¹⁸ BM 2013: 1136. o.: 1848. május 1-jén volt a tűzvész.

¹⁹ BM 2013:1137. o.: A templomtétőt 1868-ban újra javították, mert egy újabb tűzvész okozott benne kárt.

²⁰ PHI: Soroksár 1751-1900, 1875. 03. 18.

²¹ A hidraulikus méssz 900 °C-on (*zsugorodás alatti* hőfokon) égetik 10-20 m% agyagtartalmú mész-márgából vagy 8-10 m% agyagtartalmú márgás mész-köböl.

<http://www.betonopus.hu/notesz/fogalomtar/51-gyengen-hidraulikus.pdf> Megtekintve: 2013. 10. 07.

²² PHI: Uo., szinte olvashatatlan írással, német nyelven

²³ PHI: Soroksár 1751-1900, 1882 – Hajdú József és Wertz Jakab közreműködésével

²⁴ PHI: Soroksár 1751-1900, 1883.

felületén cserepezetté vált. Ezután nem sokkal javítják a hajó, a szentély és a sekrestye padozatát is.

A torony és a templom teljes falazatáról levakarják a festést 1892-ben, és felújítják, ez év augusztusában a sekrestye teteje beomlott, azonban arról nincs információ, hogy mikor javítják ki a hibát. A rákövetkező tavaszon az erős szelek miatt a cserepezés sérült.

A templomot 1897-ben egy villámcsapás érte, amit a toronyóra és a harangkötél a kórusra vezetett le, ahol egy gyermek meghalt. A szerkezetet különösebb kár nem érte, a falazatot egy helyen átlukasztotta a villám ereje és egy-két helyen a vakolatot ki kellett javítani.

A századforduló előtti évben a templom homlokzatára két szent szobra kerül Drexler Antal adományaképpen (Szent József és Pádúai Szent Antal). 1900-ban időszerű javításokat végeznek, ami a szerkezetet nem érinti, azonban Santhó István műépítész mérnöki véleménye szerint az ablakok rossz állapotban vannak, a boltozatok repedezettek és beszakadhatnak.

Külső-belső teljes restaurálásra került sor 1904-05-ben, ahogyan ezt a nemrég előkerült márványtábla is bizonyítja. Az építész szerint nem lett volna esztétikus csillárokat belógatni a templom terébe, ezért padokra rögzített konzolok tartották a lámpákat. Túry Gyula készített freskót az oldalfalakra Szent István és Imre életéből, és a főhajó boltozatain is magyar szenteket ábrázolt. 1956 januárjában azonban egy földrengés rázta meg a templom szerkezeteit és Túry képei menthetetlen állapotba kerültek. A következő másfél évben Takács István festette újra a belsőt, ez látható ma is.

A templom majdnem pontosan keletelt szentélyű, maga körül teresedést létrehozva. A hajó egy boltszakasszal hosszabb, mint a legtöbb vizsgált templom – hasonlóan a hatvanihoz –, vagyis három boltszakaszos. A szentély sem a többinél megszokott tagolású, azaz egy keskenyebb szélességű csehüveg boltozat, hanem ki van egészítve egy kívül-belül íves lezárással, mint a hatvani, így az oltár mellé még ablakok is férnek, ezáltal sokkal

11. kép: A soroksári templom, 1955-ben (Forrás: HDSS)

12. kép: A soroksári templom boltozata a földrengés után (Forrás: HDSS)

reprezentatívabbá és fényesebbé téve a teret. A templom alatt található egy kripta is, amit mára kibővítettek²⁵. Itt nyugszik huszonnégy elöljáró és plébános.

Főhomlokzata legalább olyan díszes és előkelő, mint a máriabesnyői vagy a hatvani templomé. Az íves, homlokzatzal kidomborodó középrizalit a bejárat és a torony axisát emeli ki. A főbejárat kőkeretezése nagyban hasonlít a kegyúr gödöllői kastélyának ajtókeretezéseire, az ajtó füles kőkeretezéséhez elliptikus ívvel kapcsolt címermező található, amin csigavonalas lezárás látható. A keretezés részét képezi a vésett Grassalkovich címer, közepén MT monogrammal, ami Mária Teréziát jelöli²⁶.

A bejárat felett ugyanúgy ott az ablak, ám itt a keretezése jóval díszesebb, a vakolatsávokból kötényes nyíláskeretezés rajzolódik ki, a tetején ívezettel és teljes párkánnyal. A torony – hasonlóan a többi homlokzathoz – lizénákkal tagolt, amiknek külső része fehér, hátrahúzott síkja pedig sárga színű. A toronyóra párkánya itt is íves párkányzatú és az architráv sávjában helyezkedik el, csakúgy mint a többi templomnál. Tornyának alakja rendhagyó, nem a többinél alkalmazott hagymatagozatos jellegű, hanem inkább a nagyszombati jezsuita templomra hasonlít. A torony szerkezetének és fedésének felújítását ezen az őszön végzik. A torony tömegén mindkét oldalt kettős pilaszter pár fut fel, közöttük az attikaszintű ablak egyenes, míg a harangok melletti ablak íves záródású. A pilaszterpár jelképes posztamenseken nyugszik, fejezete nincs, felette architráv és geison található.

A főhomlokzat mögötti nyeregtetős szerkezetet a tornyot és a szélső falakat összekötő csigavonalas ív rejtje el, amiken kővázák nyugszanak. Az oldalhomlokzatra is átfut az oszlopos, lizénás tagolás, azonban a hajó homlokzata vakolatsávokkal díszített, és magas lábazata stukkolt kőmintázatú. A megszokott stílustól vélhetően az eredeti homlokzat nem tért el, a jellemzett homlokzat a mai állapotot tükrözi, amit a

13. kép: A soroksári templom főhomlokzata(saját fotó)

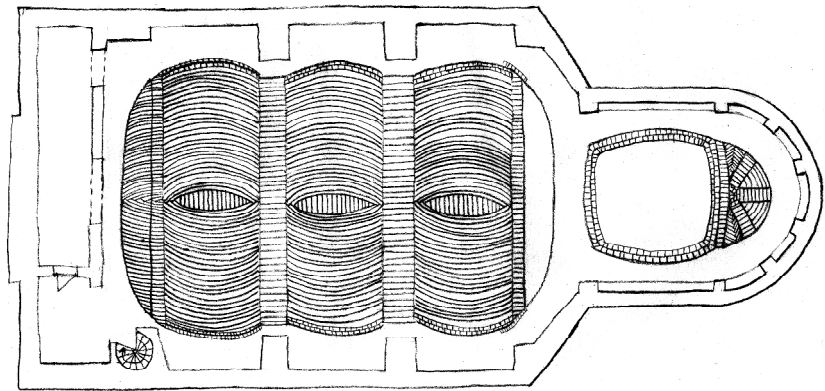
14. kép: A soroksári templom boltozata a szentély felett (saját fotó)

²⁵ BM 2013: 1141. o.: Moldvai Pál tervei alapján kétezer fülkés urnatemető található itt, a templom jobb oldalán lehet megközelíteni a helyiséget.

²⁶ Grassalkovich I. Antal közbenjárására jelentették ki a magyar főurak a pozsonyi országgyűlésen, hogy „Életünket és vérünket”, ezzel a királynő haláláig annak bizalmi emberévé vált.

templom valószínűleg a XX. század elején nyert el. A szentély kívül íves, végigfut rajta az oldalhomlokzat vakolatsávós tagolása, két oldalán egy-egy ablak, és a longitudinális tengely helyét is jelöli egy befalazott ablak.

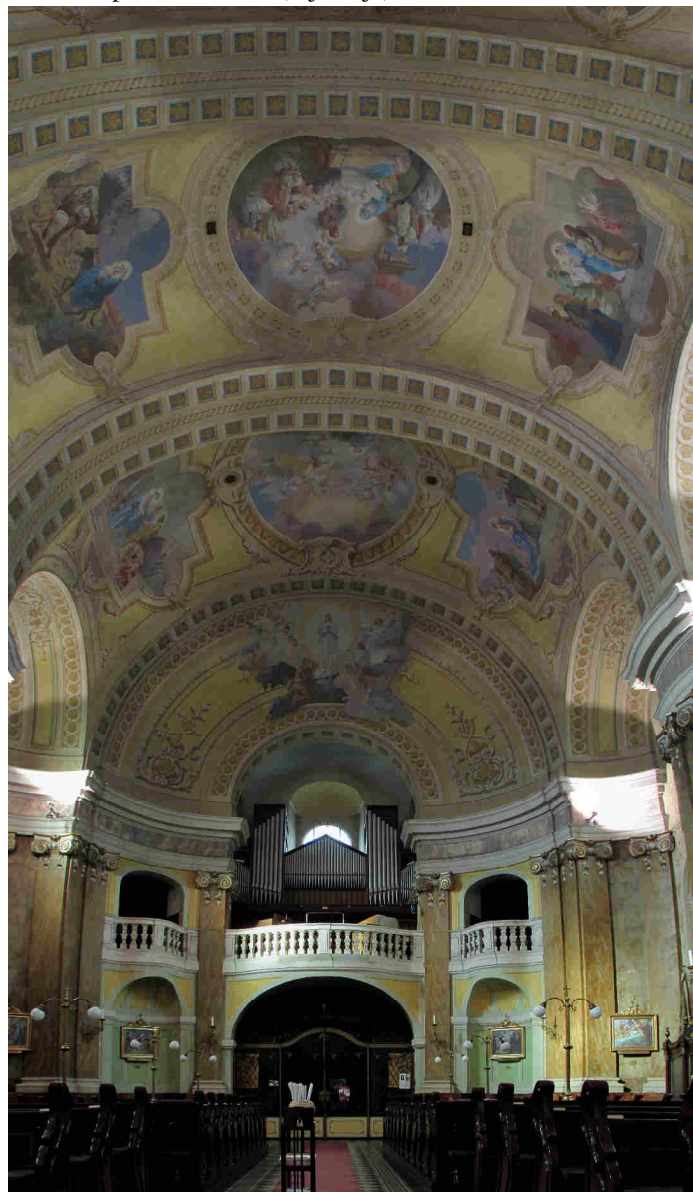
A háromboltszakaszos hajó boltozatai²⁷ fecskéfarkas falazással készültek, oldalukon két-két erősítő téglasor van, tehát legalul három-, felette két- és a tetején egytégla vastag. A boltszakaszokat elválasztó hevederek a többi temp-

15. kép: A soroksári templom boltozata (saját rajz)

loméhoz képest szélesek, majdnem másfél méteresek, és ezek ívére merőlegesen falazták a téglákat. A boltozat ívmagassága 3,0-3,2 m körüli. A torony felőli boltszakasz lezárása, ami lényegében a kórus feletti diadalív, ugyancsak fecskéfarkas falazású. A boltszakaszhoz kapcsolását egy kétsorban rakott, másfél téglavastag erősítés szolgálja. A szentély felőli diadalív falazási technikáját eltakarja az utólagos vakolás, ugyanúgy, ahogy a szentély boltozatát is, utóbbi indítása egyezik a hajó boltszakaszaiéval.

A szentélyhez egy viszonylag széles hevederrel csatlakozik a félköríves oltártér boltozata, ami vegyes technikával készült. A két szélső mezőben a bordák között egysoros fecskéfarkas kötésben, míg a két belsőben a szintvonalakkal párhuzamosan vannak a téglák. A szentélyben a fedélszék terheinek hordása miatt téglapillérekkel erősített a falazat, a hajó felett pedig a boltszakaszokat elválasztó hevederek vonalában vannak a pillérek. A tetőszerkezet gerendái vonóvasakkal vannak a pillérekhez kötve minden hevedernél és a diadalívnél is.

16. kép: A soroksári templom belső tere (saját fotó)

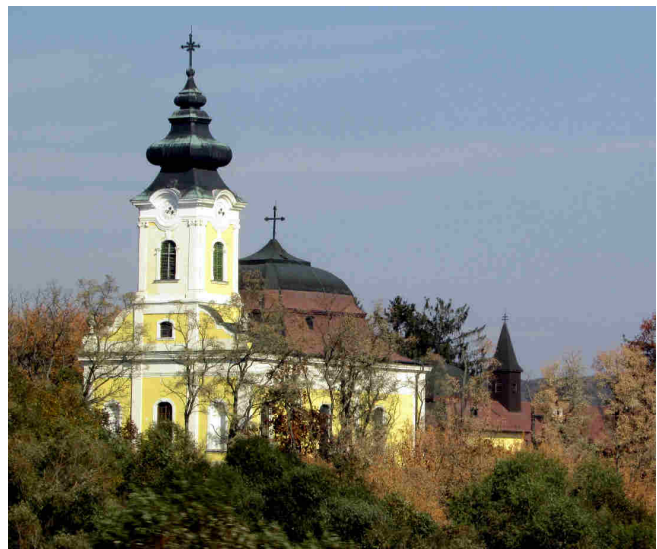
²⁷ A fotók és boltozatzfelmérési rajzokat minden templom esetében magam készítettem, saját bejárás során.

A templom mindkét oldalán kétszintes mellékterek találhatóak, régebben mindkettő sekrestye volt²⁸. A sekrestyék alsó szintje a lábazat, ami az övpárkányig tart. Felületképzésük sima és stukkolt kőmintázatú vakolatsávós elemek. A déli sekrestye ajtaja a templom oldalhomlokzatával párhuzamos síkú, az északi sekrestyét azonban a hozzákapcsolt egyszintes tömegén keresztül lehet csak megközelíteni.

A belső tér is nagyon reprezentatív, habár sokszor átalakult a belső festése. Szentélye három lépcsős fa felépítményen nyugszik, valójában csak egy lépcsőnyi választja el a hajó terétől. Mellékoltárai a hajó szentélyhez legközelebbi boltszakaszában vannak, szószéke a bal oldalon található. A templom közepén volt eredetileg a kriptába vezető lejárát, ma már a templom déli oldalán, kintről közelíthető meg. Áttört, ívelt mellvédű kórusának mindkét oldalán folytatódik a tér hullámzása két, páholyos kialakítású, de a kórusal egyterű bővülettel.

Máriabesnyő, Nagyboldogasszony Bazilika (1759-61, 1769-1771)

A pest megyei Gödöllőhöz tartozó Máriabesnyő temploma az egyik országos főút mellett fekszik, a település szövetétől különállóan. A templomot a középkori romok helyén felépítve eredetileg csak egy lorettói kápolnának szánta Grassalkovich I. Antal. Az építési munkálatok közben egy kicsi Mária-szobrot találtak²⁹, amit kisebbfajta csodaként éltek meg, így a zarándokok száma évről-évre nőtt. Olyannyira, hogy alig egy évtizeddel később kibővítette a meglévő kápolnát egy rendházzal, egy háromboltszakaszos hajóval és egy újabb szentéllyel. Sőt, a templom jelentőségét is jól mutatja, hogy hajdanán egy szilekből és diófából álló fasor közvetlenül kötötte össze a gödöllői kastéllyal. A rendházba kapucinus szerzetesek³⁰ költöztek, akik – eltekintve a kommunizmus idejétől – folyamatosan, egészen 2003-ig laktak itt.

17. kép: A máriabesnyői templom (saját fotó)

A lorettói kápolna alapját az akkoriban a főurak közt népszerűvé vált Mária-kultusz szolgáltatta. A Santa Casának meghatározott méretei ismertek voltak, a besnyői azonban ettől jócskán eltért volna, a középkori romok falainak vonalát megtartva³¹, azonban ez mégsem valósult meg a kegytárgy megtalálása után. A kápolna végül nem a kor által kedvelt

²⁸ PHI: Soroksár, 1892. 08. 29. Melléksekrestyét említ, aminek beomlott a boltozata. Az alapján, hogy kiemeli, nem csak sekrestyéről, hanem melléksekrestyéről van szó, egyértelmű, hogy volt egy másik is. Korábban valószínűleg az egyik kétszintes rész oratórium lehetett, ma már a déli helyiségeket nem is használják.

²⁹ VK 2011: 39. o.: Fidler János álmában látott egy helyet az építkezésen, másnap Tóth Mártonnal ott ásni kezdett, és alig egy méter mélységben találtak egy szobrocskát.

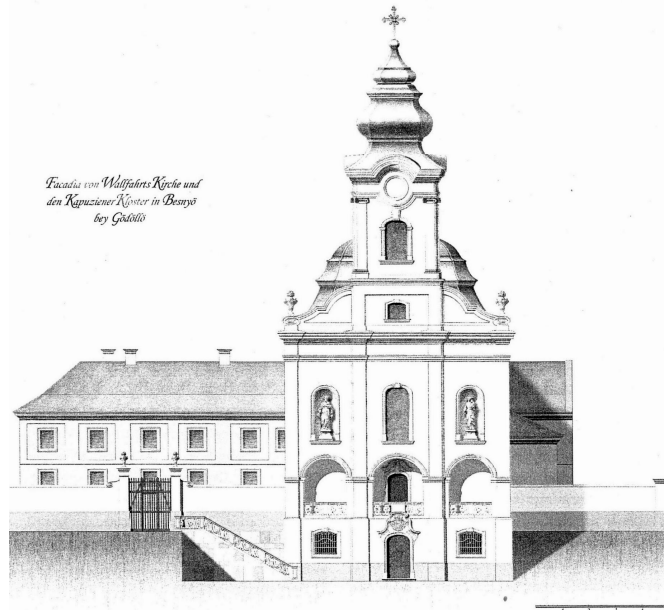
³⁰ Ferences harmadrend, építészeti hagyományait a ferencesektől veszik át. Puritán belső és tömegképzés jellemzi épületeiket.

³¹ VK 2011: 23-28. o.: A legenda szerint angyalok szárnyán került Dalmácián keresztül Lorettóba a Szűzanya názáreti háza.

kialakítást követte, ami általában a templom mellé toldva jelent meg, hanem maga a teljes kápolna vált Santa Casává, a későbbi templom építésekor bipoláris szentélyt létrehozva az új szentéllyel. A feltételezések szerint Mayerhoffer János tervezte a lorettói kápolnát, a templomot és a rendházat, és Gföller Jakab vezette az építkezést³². A terepadottságok kihasználása tette lehetővé az altemplom megvalósítását, a mecénás jótékony hatása eredményezte a gyors kivitelezés lehetőségét és vélhetően azt is, hogy a rend több megszokott szabályt is felülbírált a besnyői templom építésekor³³. A rendház és a templom, illetve a már meglévő lorettói kápolna tömegbéli és formai kompozíciójának színvonala utal arra, hogy kifinomult stílusú építész tervezte.

A templom alapkövét 1768-ban tették le, az épület már egy évvel később, 1769 nyarának végén teljes pompájában áll, azonban a felszentelésre csak 1777. március 17-én került sor Migazzi Kristóf püspök által. A templom főhomlokzatát eredetileg árkádosra építették, amit azonban már 1778-ban befalaztak, létrehozva a kor által preferált zárt, barokk homlokzatot, ám emiatt levésték az altemplom bejáratánál látható, a Grassalkovich címet is magába foglaló kő nyíláskeretezés tetejét. Az eredeti főhomlokzaton a szoborfülkék még nem voltak üresek, hanem egy-egy szent állt bennük, Assisi Szent Ferenc és Pádúai Szent Antal, a kapucinusok és az építető főúr védőszentjei, és a főhomlokzat színe is fehér volt.

18. kép: A máriabesnyői templom (Forrás: VK 2011)

A ma kissé esetlen lépcsősort, amely a felső- és alsótemplom bejáratát összeköti, sem úgy tervezték, hogy eltakarja a főhomlokzat egy részét, hanem a templom északnyugati sarkától a régen zárható udvarú kolostor déli kapuoszlopához futott fel. A lépcső két ütemben került át a mai helyére, először a XIX. században módosították a fekvését, majd 1920-35 között, amikor a kapuoszlopot is felújították és áthelyezték, hogy az udvar könnyebben megközelíthetővé váljon (ezáltal a zárhatóságát is elveszítette).

A kanonikus püspöki látogatások jegyzőkönyvében olvasható, hogy a templomot karban tartják, a falak és a zsindefedés állapota jó még 1838-ban is. Reprezentatív a belső tere, sok kép és festmény található benne. A kolostorról külön leírás is beszámol a jegyzőkönyvben³⁴. A kriptában pedig – végakarata szerint – ott nyugszik a templom alapító kegyura³⁵. 1880-ban

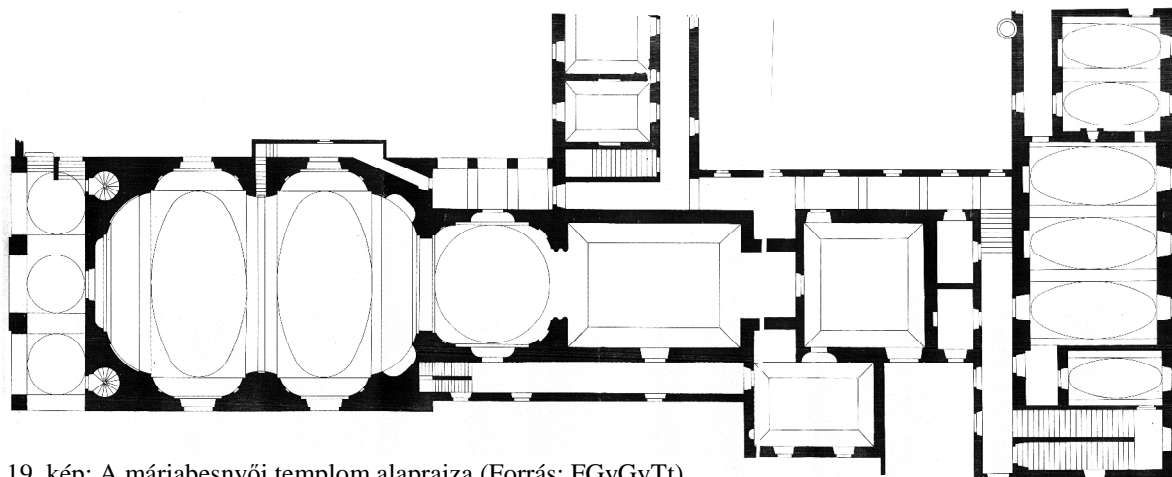
³² VK 2011: 18. o., 38. o. és 62. o.

³³ VK 2011: 91-94.o.: A rend hagyományának ellentmond az alsótemplom létrejötte, a pilaszterek térbe illesztése, fejezetük aranyozása és a homlokzat díszes jellege is. Azonban a mellékoltárok elhelyezkedése, a szöszék és a gyóntatószékek megjelenése és a kripták használata (az oltár alatt fontos szerepet betöltő embereket temettek) mind a rend sajátjai.

³⁴ LV XV.: 471-477.o.

³⁵ VK 2011: 37. o.: Eredetileg a lorettói kápolna alatt épített temetkezési helyet szánta magának a főúr, azonban ezt az akaratát még a bővítés létrejötte előtt megváltoztatta, így az a kapucinus testvérek temetkezési helyévé vált.

javították a tetőzetet és kerítést, ám ez utóbbit pénzszüke miatt csak 1895-re fejezik be. A századfordulón újraszindelyezik a sekrestyét, a kórust és a zárda északkeleti részét. Tizenkét évvel később pedig újrameszelik a belsőt, ekkor építik a (ma is látható) neobarokk oltárt³⁶.

19. kép: A máriabesnyői templom alaprajza (Forrás: FGyGyTt)

1896-ban festik ki a lorettói kápolnát is, illetve a hajót, a diadalívet és szentély Mária mennybemenetelének képe is megújul. Ám 1940-42 között újrafestik az egész templomot, megsemmisítve ezzel az 1912-es festést. Az újrafestést Márton Lajos készítette, azóta is az ő munkája látható a templomban, a lorettói kápolnában és az altemplomban is. Ő tervezte az üveglablakokat is³⁷.

Alaprajzi tagolását tekintve a legérdekesebb vizsgált templom, hiszen az eredeti kápolnát hívják szentélynek (ami keletelt), ám az oltár voltaképpen egy boltszakasszal előrébb helyezkedik el, így a longitudinális térsor háromnegyedénél van és nem a végében. Hajója kétboltszakaszos, a szentély pedig egyboltszakaszos és keskenyebb tőle, a lorettói kápolna tükröboltozatos. Mögötte egy oratórium (imaterem) található, ami már a rendházhoz tartozik. Ez utóbbi vonás a ferencesek hagyományának

20. kép: A máriabesnyői templom főhomlokzata (saját fotó)

³⁶ VK 2011: 158-162. o.: Sztrizs István munkája, ő tervezte például a Bakáts téri templom oltárát, és kutatási anyagomon belül a bagi plébániatemplom mai oltárát is.

³⁷ VK 2011: 158-162. o.: Érdekesség, hogy a 1940-42-es felújítás egyik mecénása Horthyné Purgly Magdolna volt, akinek alakját meg is örökítették (a kórus előtti boltszakasz Mária alakja), amit 1990-ben hozzá nem értő kezek elmáztak. A kommunizmus ideje alatt néhányan nagy szegénységben éltek a kapucinusok közül a kolostorban, ezért jövedelem volt az is, hogy három film jeleneteit is itt forgatták (Glória, Apassionata, Mata Hari).

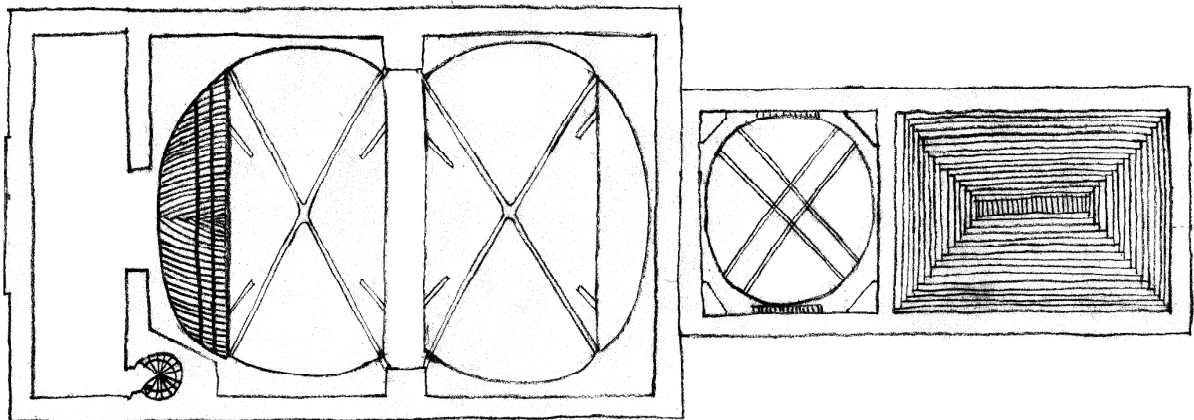
öröksége. A belső udvaros kolostor a templom északi oldalán fekszik, és több kiszolgáló épület is tartozik hozzá.

Főhomlokzata talán a legdíszesebb, legtagoltabb homlokzat. A templom lejtős terepen áll, így jóval magasabb mint a többi, mivel egy altemplom kiépítésére is lehetőség nyílt³⁸. Az altemplom magassága a homlokzat lábazata, ez színezésében is látszik. A homlokzati lizénák sárga színűek, míg a pilaszterek és a lábazat fehér. A századfordulóig ez a templom is meszelt, fehér külsővel rendelkezett, ahogyan a többi templom is.

A lábazat feletti ablakok – az árkádsor maradványai – félköríves záródásúak, záróköves kőkeretezésűek, alattuk vakolatból szoknya készítve, és az árkádíveket két szélén pilaszterrel díszített félköríves záródású, a zárókövet imitáló dísz jelzi. A főhomlokzat pilaszteres, a síkból a középső axis kissé kiemelt, de nem íves, párkánya golyvázott. A templom terének két szélső nyílása szoborfülkeszerű, de szobor már nincs benne. A középső ablak félköríves záródású, záróköve mellett két ív látható.

A torony tömege – a Grassalkovich épületekre jellemző – tört ívű csigavonalas homlokzati képet mutat, lezárásán egy-egy kőváza áll. A torony tömegén lévő pilasztereken jön fejezet és teljes párkányzat látható, közöttük félköríves záródású záróköves-oszlopos keretezésű ablak. Az architráv sávjában alul-felül íves párkánnyal körbevéve helyezkedik el a toronyóra. Az attika szintjén található ablak szegmensíves záródású, záróköves keretezésű.

A lorettói kápolna tükörboltozattal fedett, a szentély és a hajók boltszakaszainak falazási technikája az utólagos rábetonozás és betonbordás kialakítás miatt nem megállapítható. Lehet a beton alatt a többihez hasonlóan fecskefarkas, ám az sem elképzelhetetlen, hogy egy korai betonboltozat³⁹. A kórus felőli diadalív felülete viszont nem betonozott, a téglák fecskefarkasan rakottak, és két erősítő bordával kapcsolták a hajó boltszakaszához. A boltozat ívmagassága 3,0-3,2 m közötti. A tetőszerkezet gerendái a tartópillérekhez vonóvasakkal vannak kötve.

21. kép: A máriabesnyői templom boltozata (saját rajz)

³⁸ Ez is ellentétben áll a rend építészeti tradícióival, nem építettek altemplomot a besnyői templomon kívül magyar területen (ld.: Buda, Mór, Mosonmagyaróvár, Nagyvárad, Pozsony, Tata). Ugyanakkor érdemes megfigyelni, hogy Budán, Pozsonyban és Mosonmagyaróváron is kilép a templom tömege a rendház tömegéből.

³⁹ Helyszíni, roncsolásos kutatással lehetne biztosan megállapítani, képek alapján a Szilárdságtani és Tartószerkezeti Tanszék tanárai sem tudtak segíteni ennek eldöntésében.

22. kép: A máriabesnyői templom szentélyének boltozata (saját fotó)

Oldalhomlokzatai eltérnek a terep adottságai miatt, a déli oldalon az altemplom, mint lábazat fut végig a rendházig, illetve a kapucinusok temetkezési helyének bejárata található meg rajta. A bejárati előtérnek ezen a homlokzaton is van ablaka, keretezése ugyanolyan, mint a főhomlokzat középső axisáé, ahogyan a többi ablaké is, amik a templom hajójának ablakai. A pilaszterek fehérek, és a sarkok kivételével kettésével állnak, a lizénák sárgák.

Az északi homlokzat hasonlóképpen néz ki. A többi templom főbejáratának keretezését idézi a füles kökeret, ezt pedig körülveszi a főhomlokzaton megismert íves-pilaszteres vakolatkeretezés. A bejárat felett a besnyői rend címere látható, a középső lizénában pedig egy emléktábla került elhelyezésre.

A máriabesnyői kegytemplom tetőszerkezete teljesen kirí a vizsgált templomok sorából, hiszen ugyanaz a kupolás fedés található rajta, mint az építető gödöllői kastélyán, míg a többi templomnak egyszerű nyeregtetője van. A lorettói kápolnának eredetileg nyeregtetős volt a fedése, ennek nyoma is látható a templom vakolatán. A fedélszerkezet alatt a boltozatok felül betonbordákkal meg vannak erősítve, a bordákban laposvasak vannak⁴⁰.

23. kép: A lorettói kápolna eredeti fedésének nyoma a később épült templom falazatán (saját fotó)

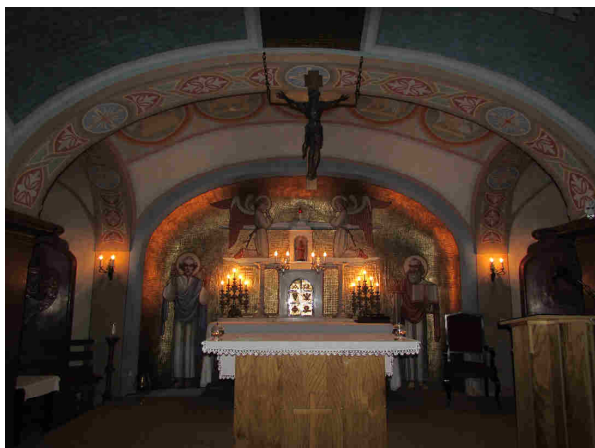
A belső tereit eredetileg fehérre meszelték a kapucinus rend regulája szerint⁴¹, az egyetlen kivétel ez alól az 1770-ben Ámon József által festett Mária mennybemenetelét ábrázoló freskó a szentély boltozatán⁴². Az oltár mellett mindkét oldalon karzat van, hasonlóan a soroksári templomhoz. A szószék az oltár mögött jobb oldalon helyezkedik el, mai helyére Grassalkovich II. Antal tetette át 1784-ben, eredetileg a templom tömegéhez kívülről tapasztott kis kamrán keresztül lehetett megközelíteni. Két mellékoltára van, a diadalív melletti két íves záródásban, a diadalíven figurális ábrázolás látható, gyóntatószékei eredetiek.

⁴⁰ Csak a látszó szerkezet és a kutatás anyagára támasztott kijelentés.

⁴¹ VK 2011: 64-71. o.: A rend regulája szerint a szakrális terek csak fehérek lehettek, így az altemplom és a felső templom is fehérre meszelt belsővel rendelkezett, a pilaszterek copf díszítése már akkor is aranyozott volt.

⁴² VK 2011: 69-71. o.

24. kép: A máriabesnyői altéplom (saját fotó)

25. kép: A máriabesnyői felsőtemplom (saját fotó)

Őrbottyán, Szent Miklós plébániatemplom (1775)

A pest megyei Őrbottyán közepén fekszik a templom, csak néhány méterrel a főúttól visszahúzva, terebélyes gesztenyefák takarásában. Felette a dombon a temető található. A település neve 1900-ig Szentmiklós (Kis-Szent-Miklós⁴³), 1970-ig Őrszentmiklós, majd utána Őrbottyán⁴⁴. A Pongrácz György püspök által rajzoltatott térképen nem szerepel, de az 1721-es kanonikus püspöki látogatás jegyzőkönyve szerint a falun kívül áll egy romos templom. A hagyomány szerint ennek a templomnak a tégláit, melynek még a falai és a szentélye felismerhetőek voltak, felhasználták a Grassalkovich által építtetett templomnál⁴⁵. A templomot 1775-ben építették.

26. kép: Az őrbottyáni templom (saját fotó)

A levéltári adatok szerint 1740-ben került Grassalkovich birtokába a falu. Az 1828-as püspöki látogatás jegyzőkönyve szerint a falai szilárd anyagúak, fedése zsindele, az ablakai kis vizet beeresztenek, de egyébként jó állapotú a templom⁴⁶.

1834-ből származik az első olyan adat, ami a templom építéstörténetére vonatkozott, ekkor kért a plébános teljes felújítást Kis-Szent-Miklós templomára, mert a fedése, a torony és a nyílászárók rossz állapotban voltak. A templom falai süllyedés következtében megrepedeztek 1867-re, amik olyan súlyossá váltak, hogy azonnali javítást igényeltek.

Évszám nélküli adat⁴⁷, hogy a templom tornya összedőlt, és a hajó fedélszerkezetét és boltozatát beszakította. A szerencsétlenség éjjel történt, így senki sem sérült meg, de a tornyot és a hajó boltozatait nem építették vissza, a torony fedése ma rossz állapotú, beázik, a boltozat helyére pedig csapos gerendafödém került. A belső berendezés ugyanekkor mehetett tönkre, az egyetlen eredeti berendezés a fából épített oltár. A torony tégláit újrahasznosították a fal

⁴³ A II. katonai felmérésen is így található meg.

⁴⁴ VL 1997: 377-378. o.

⁴⁵ TE 1993: 257-258. o.

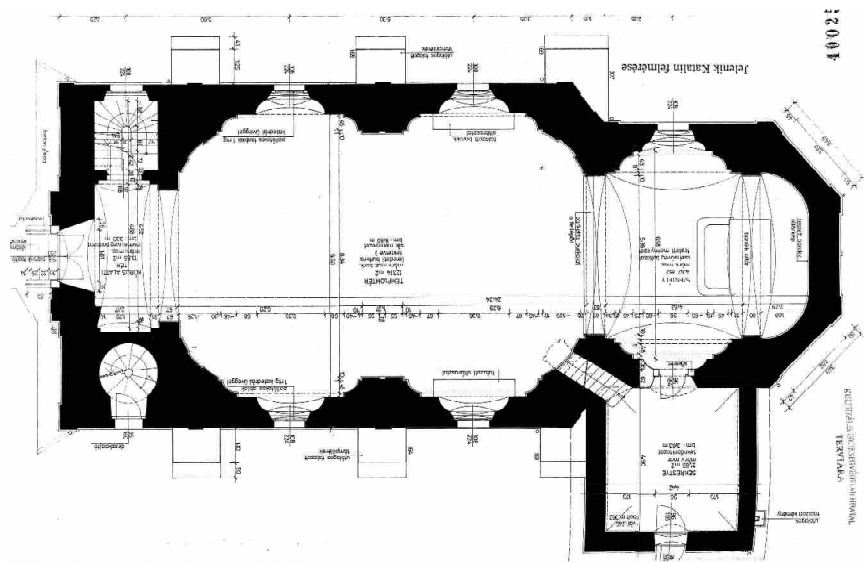
⁴⁶ LV 1828. 499-501. o.

⁴⁷ Sem a Varga Lajos által írt könyvben, sem máshol nem találtam erre vonatkozó évszámot. Mivel csak 2009 óta önálló plébánia Őrbottyán, így a Historia Domusa is csak ettől kezdve datálódik.

meletti támpillérek építésekor, de ezek ma szinte szivattyúként működnek, és áztatják a szerkezetet. A templom lejtős terepen fekszik, alatta nem sokkal vízzáró kőzetréteg található, így folyamatos sodrásban van alatta a víz.

A hajó kétbolt-szakaszos, síkfödémes, korábban csehsüveg boltozattal fedett lehetett, mint az összes többi

27. kép: Az órbottyáni templom alaprajza (Forrás: FGyGyTt)

vizsgált templomban. A szentély keletelt, belül íves, kívül poligonális záródású, festése, oltára eredeti. Sekrestyéje a déli oldalon található.

A templom mai külsejét az elmúlt század alatt nyerte el, csak a lizénák osztása utal barokk jellegre, sem a szín, sem a torony nem sugallja az eredeti templom hangulatát. A torony palafedése sérült, ázik alatta a faszervezet.

A főhomlokzat középrizalitos, párkánya egyszerű, hiányzik belőle az architráv sávja. Az ajtó dísz nélküli kőkeretezéssel ellátott, felette a szegmensív záródású ablaknak kő könyöklőpárkánya, és vakolatkeretezése van, aminek két függőleges, egyszerű pilasztere a párkányig felfut. A két szélső axisban nincsen ablak, lizénáinak keretezése nem fut körbe, felül és oldalt van csak, a lefutó szárak lábazatai kiugranak a homlokzat síkjából. Nincs a torony két oldalán felfutó oromfala sem, vélhetően ezt is a torony ledőlésekor vesztette el.

A bedőlt torony felhasználható téglái a zömök, falszerkezethez nem kapcsolt támpillérek részét képezik. A pillérek nem igazodnak sem a gótikában megszokott támpillérekhez, sem a barokk stílusjegyeihez, leginkább a román kori, erőd jellegű megerősítést idézik. A hajó ablakai szegmensíves ablakok, keretezés nélküliek, sekrestyéjén nincs ablak.

28. kép: Az órbottyáni templom támpillérei (saját fotó)

Belső tere egyszerű a többi templom belsejéhez képest, hiszen sem a festést, sem a boltozatot nem kapta vissza. Két mellékoltára van, a hajó szentély felőli ablakai alatt helyezkednek el, szószéke a jobb oldalon található. A hajó két boltszakaszát elválasztó

pilaszterek egyenes síkúak, fejezet nélküliek, felettük párkány látható. A templom mai állapota igen rossz, ezt leginkább a vizesedésnek köszönheti, ám az sem elhanyagolható tény, hogy már Grassalkovich idején is kis közösséget szolgált a községben és ez ma sincs másként. Ezzel indokolható a homlokzatok és a belső tér egyszerűsége is, illetve a torony visszaépítésének hiánya is.

29. kép: Az órbottyáni templom belső tere (saját fotó)

Bag, Szent András plébániatemplom (1773-74)

A falu szerkezetén belül a templom elhelyezkedése nem szokványos, a központban épült és kis teresedést hoz maga körül létre, azonban az országút felől csak egy kicsi bekötőútról közelíthető meg. Ezeröttszáz katolikus lakja, van plébániai temploma, és a gödöllői uradalomhoz tartozik a község⁴⁸. A település az ország három részre szakadása alatt sem néptelenedett el, és anyakönyvei 1700 óta⁴⁹ megvannak. A katolikus templom 1773-ban épült, és már 1774 november elsején felszentelték⁵⁰.

1722-ben új templomot építtetett a község, amely öt öl⁵¹ hosszú fatemplom volt, és hamarosan, 1731-ben ki is bővítették. Az 1772-ben történt püspöki látogatás alkalmáról készített jegyzőkönyv nem említi, hogy az új épületet elkezdték-e már építeni, de azt leírja, hogy a plébánia javításra szorul, tehát az mindenképpen korábbi épület⁵². A következő látogatás 1779-ben történt és a templom

30. kép: A bagi templom (saját fotó)

⁴⁸ Magyarország geographiai szótára, I. kötet, Pest 1851

⁴⁹ Ebben az évben szervezték újra a váci egyházmegyét a török hódoltság után, és Bag az egyik első település volt, amely plébánost kapott Újhelyi János személyében. A váci egyházmegye történeti névtára, hivatkozva Visitatio Canonica 1838 (Liber XV.), illetve Historia Domus, Bag.

⁵⁰ Magyarország vármegyéi és városai, szerk. Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1901. Ezen a helyen pontatlan a templom építésére megadott évszám, helyesen 1773-74 között.

⁵¹ 1 öl = 1,896 m vagy 1 pozsonyi öl = 1,9019, tehát nagyjából 9-10 m hosszú épületről van szó. Chobot I.: 197-199. o.

⁵² VC VI.

szükszavú leírása mellett a plébániai jövedelmek, illetve az iskola szerepel⁵³.

A templom alapja kőből, a falazata téglából készült, új és jó állapotú, sekrestyéje az északi oldalon helyezkedik el. Keletelt szentélyű, 1774-ben Farkas Márton szentelte fel Szent András tiszteletére⁵⁴, oltára pedig hivatalosan 1784-ben lett örökös privilégiumává emelve⁵⁵. Második oltárát 1781-ben Szűz Mária tiszteletére áldotta meg Visnyovszky József váci esperes.

A toronyt és a templomot 1774-ben zsindelellyel fedték le, ami 1807-ben már javításra szorult, de a császárfás teherhordó tartószerkezethez nem nyúltak. 1827-ben egy erős vihar következtében oly mértékben sérült a fedés, hogy újra kellett zsindelezni, sőt, a torony tetején lévő keresztet is darabokra törte.

A templom építése során felhasznált anyagokat megnevezi az 1838-as kanonikus látogatás jegyzőkönyve. Az alapozás kőből, a falazat égetett téglából, a fedés pedig fazsindelyből készült. Számba veszi a toronyban lévő harangokat is, amelyekből a középső Szent András tiszteletére lett megáldva. A harangokhoz a toronyba csak kívülről lehet feljutni⁵⁶, ez valószínűleg csak annyit jelent, hogy a lépcső nem volt megközelíthető a hajó teréből. A típusterveken általában a kórusra vezető csigalépcső vitt tovább a harangokig, ez Bagon csak 1887-ben valósul meg, amikor a kórus és a torony lépcsőjét egyesítik⁵⁷, és a hozzá vezető ajtó északi oldalról nyílik.

1871-ig nem történt újabb beavatkozás, így az épület állaga egyre rosszabb lett, a tető beázik és emiatt javításra szorul. 1876-ban⁵⁸ a kopottas mennyezeti freskókat a szentélyben megújították és a főoltár képét is renoválták, eközben valamikor a tető fedését is kijavították⁵⁹.

1889 őszén a gondnok arról tájékoztatta a plébánost, hogy a torony északi oldalán nagy lyuk van, és a tél beállta előtt mindenképpen ki kell javítani, különben nagy károk keletkeznek a szerkezetben, illetve a főhomlokzat állaga is leromlott⁶⁰. A Korona Uradalmi Igazgatóság, ami a kegyura ebben az időben a bagi plébániának, az első kérelmet elutasította, de a plébános a hibát újra jelentette. Ezután küldtek ki egy mérnököt⁶¹, aki azonnal elintézte, hogy a torony még azon az őszön ki legyen javítva. A mérnök azonban nem csak ezt a hibát javíttatta, hanem a tetőszerkezeten észrevett hiányokat is. Azonban érdekes, hogy a torony szerkezetére érkezett négy évvel későbbi, 1894-es panasz⁶² előjeleit nem említi és nem is javíttatja. 1893-ban a templomot kifestette Csohány Antal⁶³ aszódi festő, aki később az oltár, a keresztelőkút és a szószék festésével is meg lett bízva.

---

⁵³ VC VII. 2.: 912

⁵⁴ VC VII. 2.: 912

⁵⁵ A váci püspökség hivatalos okirata szerint, amelyet 1911-ben Fleischmann Béla bagi plébános másolt le, és ma is a plébánián található a bekeretezett szöveg.

⁵⁶ LV Liber IX. (1838) 146-147.o.

⁵⁷ HDB: 1881-1897 között

⁵⁸ HDB: 1876. szept. 22-én Peitler Antal József püspök adományozásából.

⁵⁹ HDB: 1881: Medgyesi József plébános ideje alatt

⁶⁰ HDB: Ebből a leírásból válik ismertté, hogy a párkány cserépszindelellyel, az attika pedig cinlemezekkel volt fedve, és a falak kívülről fehérre voltak meszelve.

⁶¹ HDB: Szilágyi Gusztáv

⁶² PHI: Bag, 1894.06.01. és 1894.07.15-én kelt levél

⁶³ HDB: Csohány, VPL HPI: 1893. dec. 14-én keltezett levélben Csohányi Antal áll, mindkettőt a plébános, Szabó Márk írta saját kezűleg.

Az 1898 júniusában lezúduló diónyi és tyúktójasnyi nagyságú jégeső elverte a termést és tönkretett épületeket, a faluban több ház összedőlt, még az országút hidját is széjjelhordta a viharos szél. Azonnali rendelet született a templom rendbehozatalára és a plébániaépületek gyökeres felújítására. 1904 őszén egy új toronyóra lett elhelyezve a tornyon, a toronyóra számlapja fekete volt, rajta a számok fehérek, és íves párkányok vették körbe.

Három oltára volt eredetileg, a főoltár Szent András tiszteletére, a második a kolozsvári Szent Szűz tiszteletére, a harmadik az Utolsó vacsora emlékezetére volt szentelve, helye a már korábban említett diadalív melletti falfülkékben van. Meg nem

31. kép: A bagi templom belseje, 1960-as évek (Forrás: TM)

nevezett idő elteltével azonban csak a főoltár maradt, 1912-ben pedig arról számol be a plébános, hogy a főoltár melletti két mellékoltár újra visszanyerte a funkcióját, és a bal oldalon egy lourdes-i Szűz Mária, a jobb oldalon egy Jézus Szíve oltár lett felszentelve. A templom 1893-ban kapta a lourdes-i Mária szobrot egy hívő adományaként, és attól kezdve mind Szabó Márk, mind Fleischmann Béla tervezte egy Mária oltár állítását, ami végül meg is valósulhatott. A főoltár festménye mellett két oldalt álló oszlop alapzatára két szobrot is tettek⁶⁴, mondván, hogy az oszlopok ne álljanak üresen.

Az első világháború kitörése ellenére 1917-ben a templom teljes belső festését megújították, és az ablakokat is kicserélték. A következő év a belső téralakításra is hatással volt, hiszen Sztrizs István⁶⁵ egy új nagyoltárt épített a templom részére, és a ráhelyezett kép Nagy Pál bagi festőművész alkotása. Feltehetően ez az épített faoltár látható a mai napig a templomban, a képe azonban a második világháború során megsemmisült.

A templom homlokzatainak színe még 1923-ban is mindenütt fehér, amikor újrameszelik. A tetőt 1924-ben javítják ki, ekkor lesz újra harangja a falunak, és a karácsonyi szertartásokat már

32. kép: A bagi templom, 1930-as évek (Forrás: TM)

⁶⁴ HDB: Szent András és Szent Jánost ábrázoló szobrokat.

⁶⁵ Ugyanaz a művész, aki a soroksári oltárt is tervezte. Más olvasatban Strízis István.

villanyvilágítás mellett tartja a plébános, mert néhány lelkes hívő bevezette a templomba az áramot⁶⁶.

1930-ban Gulyás Ferenc plébánossága alatt a szentélybe, ahova addig még nem jutott lámpa, most kettő is került, a hajóba két réz falikart szereltek, a kórus alatti előtérbe egy mennyezetlámpát, illetve a kórus és a sekrestye is kapott lámpát. Három évvel később már hatvanhat új lámpát kap a templom, amelyből negyven égő a főoltár képét veszi körül.

Az 1930-as év jelentős volt még abból a szempontból is, hogy a boltozatokon a templom belső teréből látszó repedéseket felülvizsgálták, és a mérnök a boltozat letisztítását, a repedések kiékelését és beöntését javasolta megoldásként. Nem sokkal később egy vasrúddal összefogták a templom két oldalsó falát, a hajó közepén lévő heveder vállait összekötve.

A templom belső burkolófelületeiről nem sok információt találni, de 1930-ban leírja a plébános atya, hogy a templom fala melletti padozat téglából volt rakva, és mivel régóta használták, nagyon gödrös volt. A kopott téglákat cementlapokra cserélték az oltár előtti részen és a padok mellett is.

1933-ban a templom fedésének karbantartása megtörténik, és részleges újírtáson esik át, ekkor a megkopott toronyóra számlapjait is újrafestik⁶⁷. A templom homlokzatait 1934-ben újrameszelik, és ebben az évben a hajóban függő két üvegcsillárt is alkalmassá teszik a villanyégőkkel való működésre. Csakhamar a lábazatra és az ablakmélyedések újrafestésére is sor került. 1935-ben, hogy a gödöllői kegyuraság többszöri jelzésre sem reagált, miszerint a templom teteje siralmas állapotban van, és réges-rég felújításra szorulna, az mindesetre igaz, hogy negyven évvel korábban foglalkoztak vele utoljára. Három évig lappang az ügy, akkor azonban a teljes fedés eternit lesz, sőt, a korhadt tartószerkezeti elemeket is kicserélik. A torony felépítményét is megerősítik, kívülről újrameszelik, és a keresztet is lecserélik. A tetőszerkezetet ekkor egészítik ki ereszcsonnával és villámhárítóval.

A második világháború vége felé, 1944 karácsonyán a mennyezeti nagy nyílás alatti területet elkerítik, nehogy a lehulló téglák megsebesítsenek valakit⁶⁸. A főoltár képe is sérüléseket szenved, de Nagy Pál, aki eredetileg festette, kijavítja a hibákat.

1945-ben a plébános a plébániáról minden bútort elvitet magánlakásokba, így a plébánia teljesen üresen áll, mire a front a falut eléri. Az orosz katonák az épületben maradt iratokat széttépik és összetapossák, a hulladékot robotmunkásokkal takarítatják fel, a papírmaradványokat pedig a pincébe lapátoltatják.

A háború során a torony bombatalálat következtében összeomlott, az újraépítés csak 1947 őszén történik. Szlanka Gyula aszódi építész irányítja a munkálatokat. A torony falzatában megtalálható néhány köelem a téglák között, ezek azok a kövek, amelyeket a romokból még hasznosítani tudtak. A templom tetejének újrafedéséhez szükséges palákat Rákospalotáról hozzák el önkéntesek, és a tetőszerkezet újraácsolását is önkéntes alapon végezték a bagiak, a koronauradalom erdejéből kitermelt négy hársfából. Az ablakok csak 1945 decemberében kapnak újra üveget.

1951-ben épült a ma is látható Jézus Szíve mellékoltár, és egy hordozható Mária oltár is készült⁶⁹. Jancsó János esperes-plébános beszámolója szerint a templom többszörös belövést

⁶⁶ HDB: Érdekes, hogy a plébánia épületébe csak négy évvel később kerül bevezetésre, a harangok pedig csak 1972 őszén lettek villamosítva.

⁶⁷ HDB: Haulics Ödön, aszódi festő

⁶⁸ HDB: Néhány évvel későbbi bejegyzésből derül csak ki, hogy a szentély boltozata szakadt át.

⁶⁹ HDB: dr. Molnár Béla plébános idejében

kapott a háborúban, és a szentély feletti mennyezet egy része beomlott, amit azóta már kijavítottak. A új tetőszerkezet anyagát ő már nyírfának írja le, ami nem felel meg a tartóssága miatt építészeti-tartószerkezeti célokra. Így teljesen érthető, ha tavalyra már elkészültek a tetőszerkezet megújítására vonatkozó tervek. 1956-ban a szentély feletti boltszakasz renoválása Pintér András festőművész vezetésével készült, aki az új oltárképet is festette.

1961-ben az addig csonkán álló torony ügyében is határozat születik, ami alapján megmagasíthatják és közel eredeti állapotát visszaállíthatják.

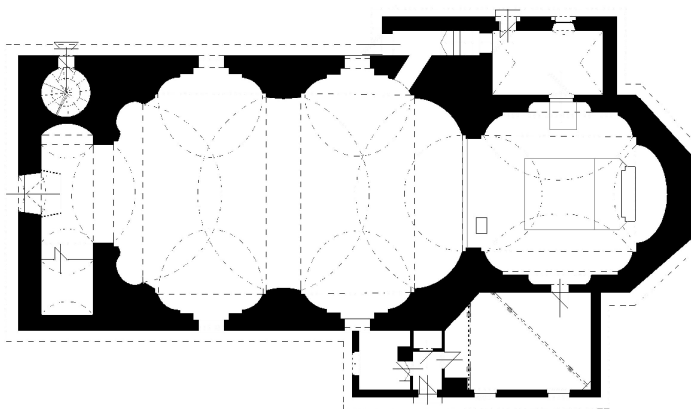
1963 tavaszán újabb viharkár keletkezett, ezúttal olyan erős vihar volt, hogy a déli homlokzat párkánya nagyjából tizenöt méteres szakaszon ledőlt, és a tetőszerkezet megcsúszásának veszélyével fenyegetett. A tetőszerkezet déli oldalának gerendáit kapcsokkal erősítették meg, hogy amíg a párkányt újrafalazzák, ne csússzon meg.

33. kép: A bagi templom a csonka toronnyal
(Forrás: TM)

Több felújítás is aktuálissá vált abban az időben, így a homlokzatokon ma látható lábazat 1975-ben készült el süttöi mészkőből, a sekrestye és a kórus feljárata új tölgyfaajtókat kapott. A szentély a hajó teréhez képest ki van emelve három lépcsőfoknyival, amik addig fából voltak, és szintén mészkőlapokra lettek kicserélve. A toronysisakot 1982-ben lefestették, a tetőszerkezet gerendáit részben kicserélték, és a régi, tönkrement palákat újakkal pótolták. Három évvel később a belső teret renoválták.

Alaprajzát tekintve hajója kétboltszakaszos és szentélye egyboltszakaszos, a szentély belül íves, kívül poligonális záródású, és keskenyebb szélességű, mint a hajó. A főhomlokzaton elhelyezkedő nyugati torony egy nyomott, kisebb szélességű boltszakaszt hoz létre. Az eredetileg épített sekrestyéje az északi oldalon csatlakozik a templomhoz, innen nyílik a szószékhez vezető feljáró is.

34. kép: A bagi templom alaprajza (saját rajz)

A nyugati homlokzaton a bejáratától két oldalra szimmetrikusan egy-egy félköríves záródású falfülke található. A jobboldaliban, színezett, Szent János evangelistát ábrázoló szobor áll, a baloldali pedig Szent András apostolt, a templom védőszentjét jeleníti meg. A két szobor alatt egy-egy fehér faltükrő domborodik ki.

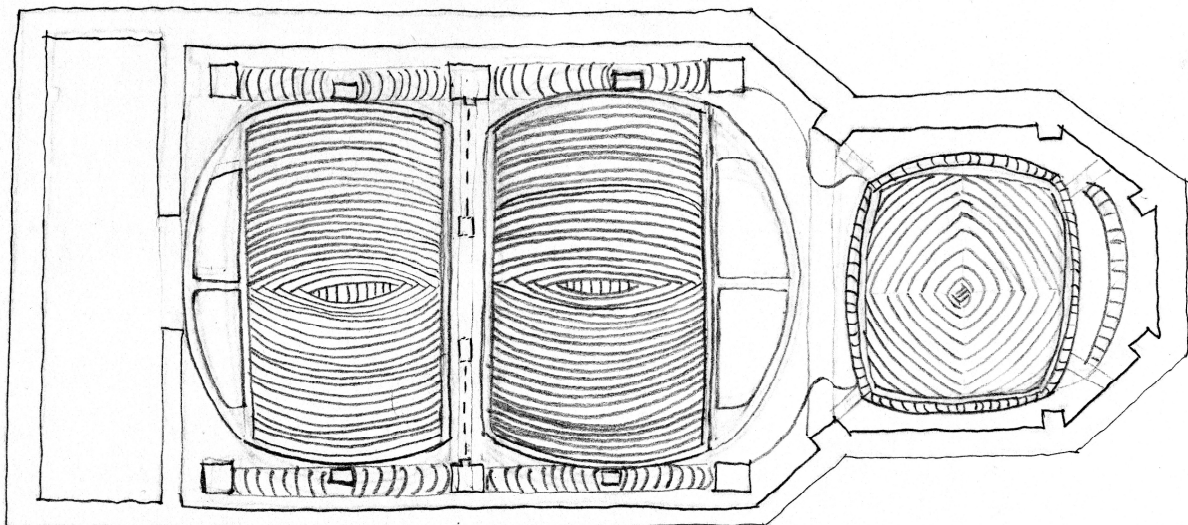
A főhomlokzat középrizalitos, lizénákkal díszített, földszintjét egyenes, toszkán jellegű párkány, alul egy méter magas kőburkolatos lábazat zárja le. A lizénák kerete minden homlokzaton fehér keretű, benne napsárga mélyített falitükrök találhatóak. Jelenlegi színezését nem tudni mikor kapta, azonban a falak színe eredetileg fehér volt.

Az északi homlokzaton két, egyenes záródású, szalagkeretes ajtó van, az egyik a toronyba és a kórusra, a másik a régi sekrestyébe vezet. A torony ajtaja felett, hasonlóan a főhomlokzathoz, kicsi, kerek ablak van. A homlokzati falitükrök követik a belső támpillérek rendszerét, tehát a homlokzaton a boltszakaszok szerint tagoláka. A lizénákban egy-egy szegmensíves záródású ablak van. A déli homlokzaton ugyanilyenek az ablakok, azonban a szentélyen nyíló ablakok mérete eltérő, az északi oldalon nagyjából kétharmad magasságú a délihez képest.

A keleti homlokzaton egy nyolcszög három oldalából adódó poligonális záródás osztja fel, mindegyiken lizénák, amelyeken nincsen nyílás. A hajó és a szentély körítő falai három téglavastagságúak, vélhetően vegyes falazási technikával épült, ezzel szemben a torony falazata nagyméretű téglából van rakva, ebből is látszik, hogy két külön építési fázisban keletkeztek.

A homlokzat szélességét a torony kiemelkedő részével két enyhén ívelt oromfal köti össze, amelynek középső részén kis, kerek ablak látható. A torony így három részre osztható, a legfelső szakasz mind a négy oldalán azonos, félköríves záródású ablak nyílik, az alsón pedig a főbejárat és felette egy szegmensíves záródású szalagkeretes ablak. A homlokzati nyílások keretezettek, a főbejárat füles, záróköves keretezésű, a többi nyílás, beleértve a falfülkéket is, egyenes szalagkerettel rendelkeznek. A toronyóra vízszintes homlokzati sávját körbevevő párkányok ívesek, felette a sisak fedése rézlemez, a tornyon lévő keresztet is újraaranyozták, és a fogadó szerkezetét megerősítették.

A boltozatok által létrehozott hajóteret a hevederek tagolják, amik a párkány alatt két, íves félpillérben futnak le a templom padozatáig. A templom tere barokk festésű, a padló mészkőlapokkal burkolt. A közepes ívmagasságú csehsüveg boltozatok féltégla vastagságúak, alsó felületükön barokk stílusú díszítések, idézetek és mennyezetfreskók vannak. A magasabban fekvő záradék ellenére az eresz szintjén építették be a kötőgerendákat, ám ennek következtében a főállások viszonylag messzire kerültek egymástól. A boltozat erőjékébe bevonták a fedélszerkezetet is, a főállásokban a vonóvasak egyik végét rögzítették a faszervezetbe, a másikat a falba. A hajó és a szentély feletti fedélszerkezet azonos gerincmagasságú, de eltérő szélességű, ebből kifolyólag tehát a dőlésszögük is különböző.

35. kép: A bagi templom boltozata (saját rajz)

A boltozat falazási technikája nem szorosan sorolható a közismertek közé, kicsit vegyíti a fecskéfarkas és a gyűrűs falazást. A templom boltozatán a hevederek felett vannak bordák, amik fél téglá magasságban emelkednek ki. A középvonalon, a templom tengelye felett, található a két oldalról elindult falazás, amelyek a boltmező középpontjában ki vannak érkeve merőlegesen elhelyezett elemekkel, boltívének magassága 2,2-2,5 m körüli. A kétboltszakaszos hajó elején és végén nem csak hosszanti bordákkal van megerősítve, hanem keresztbordákkal is. A középső hevedernél a boltozat fel van függesztve, ezzel is segítve a vízszintes terhek hordását a falban.

A szentély boltozata 1947-ben lett kijavítva, ekkor felülről habarccsal lekenték, amely elrejtje a falazási módszert. Mind a négy oldalán hevederborda veszi körül, és sarkain kis keresztmetszetű vízszintes gerendék kötik a felmenő falazathoz.

A belső tér egységes, nem tagolja más, csak a hevederek mélysége. A hajó teréből három lépcsőfok vezet a szentélybe, onnan az oltár még egy lépcsőnyivel van kiemelve. A hajót és a szentélyt két kosárirves diadalív választja el. A fa felépítményű főoltár a boltozat válláig tart. A nyugati oldalon egy hajószélességű és torony mélységű karzat található. A karzat mellvédje enyhén kidomborodó, alatta csehsüvegboltozat van a bejárati előtér felé, a kórus nyílását nyomott kosárirv zárja le. A mellette lévő boltszakaszban az oldalsó hevederek között vannak a gyóntatószékek, amiket már csak ritkán használnak, helyette a karzat alatti részen a déli oldalon választottak le egy kis teret gyóntatószéknek.

36. kép: A bagi templom diadalívének boltozata (saját fotó)

37. kép: A bagi templom belső tere (saját fotó)

A főhomlokzat 2012 nyarán megújult, és bár a műemléki szakértők szerették volna, ha az eredeti barokk kori homlokzatszínt kapja, ez nem valósult meg. A felújítási munkálatok jövő

tavasza tervezett folytatásának egy része az oldalsó homlokzatok festése, emellett szeretnének falkutatást is végezni.

Boldog, Szeplőtelen Fogantatás plébániatemplom (1779-81)

A heves megyei Boldog Hatvantól mindössze öt-hat kilométerre fekszik, temploma központi helyen található, lényegében a település könyökében, aminek két szára Hatvan és Tura felé néz. A templomot Grassalkovich I. Antal végrendelete alapján a felesége építtette 1779 és 1781 között. A források nem mesélnek sem a szentelés, sem építési munkálatokról, annyi bizonyos, hogy a régi templomot gróf Esterházy István fejeztette be 1738-ban. A falu önálló plébániává 1729-ben vált, Historia Domusát azonban csak 1757-től ismerjük.

38. kép: A boldogi templom (saját fotó)

1779 júniusában keltezett kanonikus látogatás jegyzőkönyve szerint a templom jó állapotban van, ezután sokáig nem találni egyéb adatot a templomról. A következő lényeges momentum már 1838-ból származik, miszerint a falazat szilárd anyagból való, fedése zsindegy, belseje teljesen felszerelt és a bútorozása ép⁷⁰.

Tíz évvel később a plébános⁷¹ pénzt kér, mert a templomon nincsenek ablakok és más hibákat is kell javítani. Festése kívülről ekkor még fehér, ahogyan ez a többi templomnál is megfigyelhető volt. Bő egy évtizeddel ezután, 1863-ban a külső burkolatot és meszelést kell rendbehozni.

1887-ben a templomhajó padozatául szolgáló téglák rossz állapotban vannak, kikoptak, helyette szeretne újat a plébános⁷², hat évvel később pedig új orgonát kér a templom számára. 1894-ben újabb ablacsere vált indokolttá, a templom belül díszes festéssel rendelkezik, ám külseje rossz állapotú. Két évvel később a torony ablakait is lecseréltette az új plébános⁷³. A külsőre vonatkozó renovációs kérelmet csak 1897-ben hagyták jóvá, bár a rákövetkező évben a tető fedésében itt is nagy károkat okozott a jégeső.

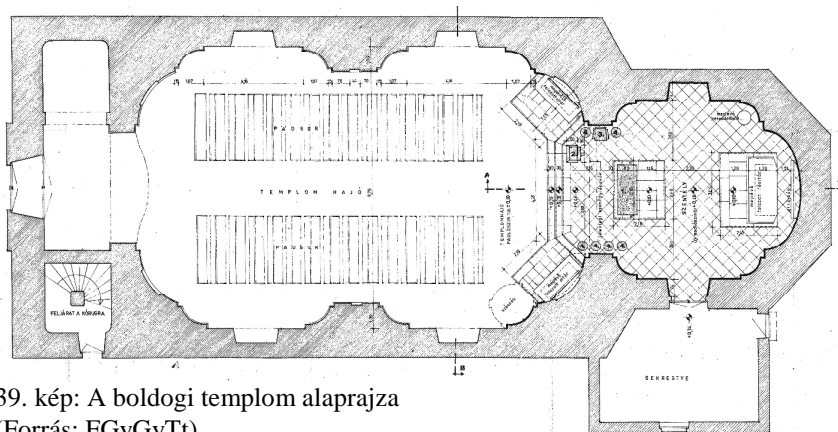
⁷⁰ LV XV.: 229-232. o.

⁷¹ PHI: Boldog 1729-1900, Koss Ferenc

⁷² PHI: Boldog 1729-1900, Bugala József

⁷³ PHI: Boldog 1729-1900, Klárik László

Alaprajzi tagolását tekintve kétboltszakaszos hajója és keskenyebb, egyboltszakaszos, belül íves, kívül poligonális záródású szentélye van. Sekrestyéje a déli oldalon helyezkedik el, mint az őrbottyáni templomnak. A toronyba felvezető lépcső tere eredetileg

39. kép: A boldogi templom alaprajza (Forrás: FGyGyT)

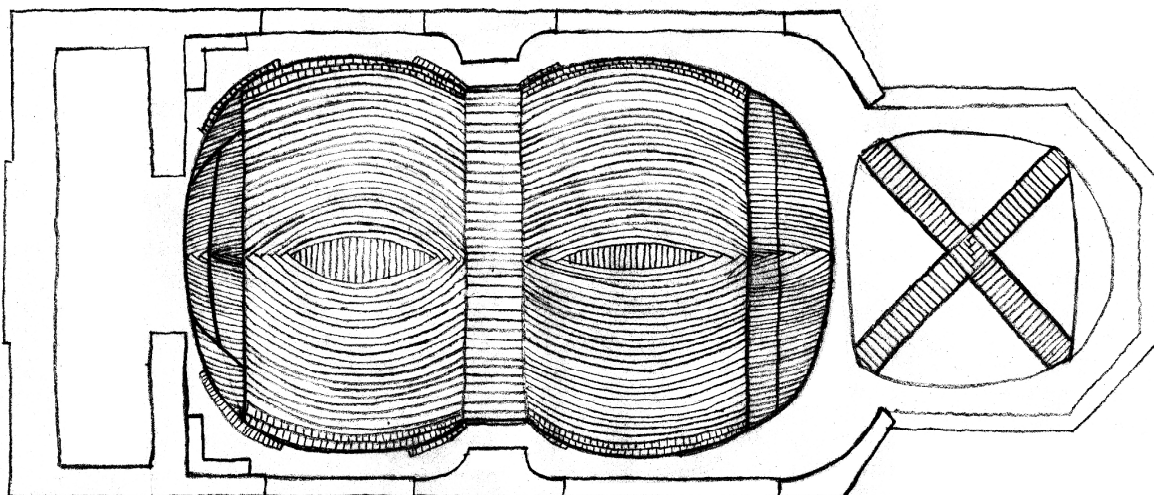
csak kintről volt megközelíthető, a XX. században nyitották meg az előtér felé.

Főhomlokzatát tekintve talán a legegyszerűbb az őrbottyáni után, a torony axisa középrizalitos, párkányzata architrávból és geisonból áll a lizénák felett. A torony lábazati szintjén a szegmensíves ablaknak kőkeretezése van, alatta az oromfal teljes szélességében végigfutó lábazati sáv látható, felette párkány. A torony ablaka félköríves záródású, záróköves keretezésű, alatta lábazat, kétoldalt duplapilasziertes lizénakeretezés, amin teljes párkányzat nyugszik, az architráv sávjában a toronyóra körül íves párkányzattal. Egyszerű gúlafedése nem idegen a kamarai tervektől.

40. kép: A boldogi templom főhomlokzata (saját fotó)

A hajó két boltszakasza a többi vizsgált temploméhoz hasonlóan egytégla vastag fecskefarkas falazású, különösen nagy ívmagasságú (3,5-3,7 m). A szentély felőli diadalív bordával kötött a hajó boltozatához, a heveder nagyjából egy méter széles, az ívére merőlegesen falazott téglákkal. A kórus feletti diadalív több bordával és a sarkain külön erősítéssel ellátott, valószínűleg a nagy ívmagasság miatt. A szentély boltozata keresztbordákkal erősített, falazási technikája nem látszik.

41. kép: A boldogi templom boltozata (saját rajz)

A középrizalit melletti tengelyekben nem ablakok, hanem szoborfülkék találhatóak. A félköríves záródás vállvonalaiban az oldalsó lizénákon is végifutó párkány van. A lizénák vakolatsávval keretezettek, felettük architráv és geison alkotta párkányzat van. Az oromfal ívesen fut a torony lábázatának tetejéig.

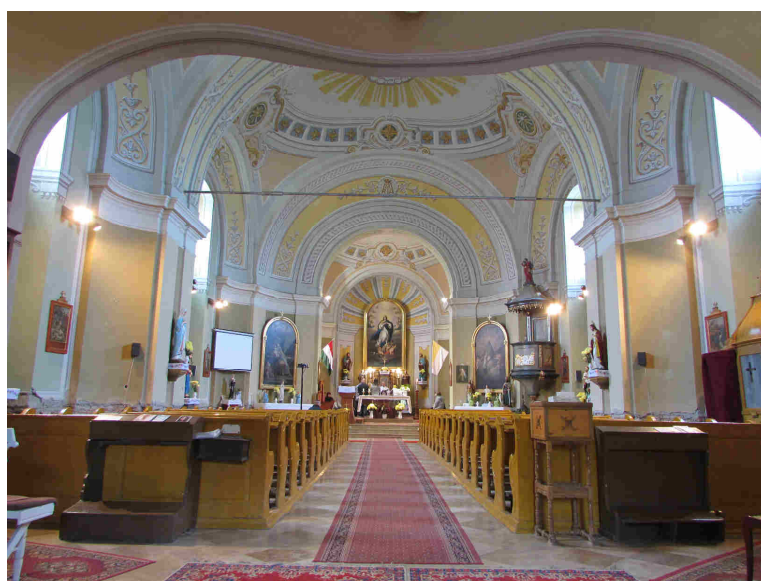
Oldalhomlokzatain a torony tömege által létrehozott keskenyebb és a hozzá közelebb eső hajó boltszakaszán a lizénákat egy pilaszter választja el, a szentély felőli boltszakaszt kettős pilaszter választja el. Bennük szegmensíves, záróköves, vakolatkeretes ablakok vannak. Sekrestyéjének ajtaja keletre néz, vagyis a szentély felé, ez teljesen egyedi vonás.

Ablakai nem keretezettek, a szentély túloldalára a sekrestyével szimmetrikusan épült később egy hittanterem is.

Belseje egyszerűbb, mint a többi templomé, festése neobarokk jellegű. Mellékoltárai a diadalív által létrehozott ívben vannak, főoltára eredeti, szószéke a jobb oldalon található. A hajó két boltszakaszának hevederívében a kettős pilaszterek konvex alaprajzi elrendezésűek, fejezet

42. kép: A boldogi templom boltozata a torony felől nézve (saját fotó)

43. kép: A boldogi templom belső tere (saját fotó)

nélküliek, felettük architráv és geison látható. Az ablakok mellett létrejövő hevederív alatt a pilaszterek már ívesek. A templom belső lábazatának felújítása épp folyamatban van.

Összevetés a kamarai tervekkel

A templomok ismeretében azok jellemző vonásait már összevethetjük a kamarai títustervvel, amin az általánosan elterjedt mintákat vizsgálhatjuk. Alaprajzi elrendezésüket tekintve a vizsgált templomok mutatnak eltéréseket a kamarai tervtől. Nem feltétlenül indokolható meg minden eltérés, ám a legtöbbje csak variációja a títustervnek.

Két templomnál (*Őrbottyán* és *Boldog*⁷⁴) nem a megszokott északi oldalon található a sekrestye, előbbinél vélhetően egyszer át is építették, mert még ablaka sincsen. Két másik településen (*Hatvan* és *Soroksár*) a templom mindkét oldalán kétszintes mellékterek találhatóak, oka nagy valószínűséggel az lehet, hogy ezeket a templomokat Grassalkovich I. Antal látogathatta, így az egyik tér oratóriumként, míg a másik sekrestyeként funkcionált. Ebben az esetben a sekrestye a kamarai tervekhez hasonlóan az északi oldalon helyezkedett el. Ma már ezekben a templomokban nem használják mindkét teret, nagyjából raktárrá degradálódtak. Ugyanennél a két templomnál a kamarai tervben megismert kétboltszakaszos hajótér háromboltszakaszosra bővül, nyilvánvalóan a reprezentatív szerepük miatt.

A kamarai tervben a kórus alatt három részre tagolódnak a tér, előtérre és két, oldalsó melléktérre, amelyek közel négyzetesek. *Hatvanban* és *Soroksáron* ezek a mellékterek ablakkal ellátottak és elliptikus formájúak, ami természetesen a főhomlokzat formálásába is beleszól. Mindkét templomnál mindkét oldalon kívülről nyíló csigalépcső vezet fel a toronyig⁷⁵. *Máriabesnyő* ezekhez hasonlóan két feljáróval épített templom, azonban a torony alatti hármastérelrendezés felbomlik, egységes térré alakul, hiszen az árkád kialakítás miatt innen nyílt a tényleges főbejárat. Ez a – szinte pazarló – elrendezés valószínűleg a reprezentativitás és a barokk által kedvelt szimmetria következménye.

A főhomlokzat minden esetben középrizalitos, ahogyan a kamarai tervekben is, azonban a kiemelések *Hatvanban* és *Soroksáron* ívesek is. A nyílások keretezése sokszínű a vizsgált templomokon, a kamarai terveken általában félköríves vagy szegmensíves záródással, füles-záróköves keretezéssel szerepeltek, és mindenütt igényes a megjelenésük.

A torony lábazata egyedül *Hatvanban* kétszintes, ez sem a kamarai terveken nem fordult elő, sem más vizsgált templomon. Grassalkovich I. Antal nem csak újonnan építtetett templomokat birtokain, hanem sokat fel is újított és karbantartott, amíg élt. A felújított templomok közül kizárólag a Lőrinci templom viseli még ezt az egyedi homlokzati kialakítást.

Az oromfal csak azokon a helyeken csigavonalas-kövázás díszítésű, amelyek az uradalom központi fekvésű helyei, tehát *Hatvanban*, *Soroksáron* és *Máriabesnyőn*. A torony homlokzatán megjelenő kettős pilaszteres lizénakeretezés *Soroksáron*, *Bagon* és *Boldogon* van jelen, ezen felül a *Lőrinci* és az *Újhartyáni* templomokon is. Soroksár kivételével kisebb jelentőségű településekről van szó, ahol nem feltétlenül volt külön tervezője a templomnak, hanem a terv adaptációjával a megszokott építésvezető keze alatt is felépülhetett vagy

⁷⁴ A felsorolásoknál mindig a kronológiai ismertetés sorrendjét tartom.

⁷⁵ A nagyon hasonló alaprajzi elrendezés akár közös tervezőre is utalhat, Mayerhoffer Jánosra.

megújulhatott az épület, így akár a megbízó főúr könnyedén befolyásolhatta a homlokzati formálást⁷⁶.

A tornyon a kamarai tervek közül az egyszerűbb kivitelezésű templomoknak nincs is órájuk, Grassalkovich I. Antal az általam vizsgált templomok mindegyikébe szereltetett órát. Általánosságban is elmondható róla, hogy bőkezű mecénás volt.

A templomokon megfigyelhető egy fejlődési folyamat is: a boltozati ívmagasság az építetési időpont eltolódásával együtt nőtt. *Soroksár* még valószínűleg csak a reprezentativitása miatt kapott magas ívű fecskéfarkas boltozást, ám *Boldog* temploma nem központi fekvésű, mégis érezhetően magasabb ívei vannak, mint az előkelő *besnyő*inek vagy az egyszerűbb *baginak*. A két templom (*Soroksár* és *Boldog*) építése között eltelt majdnem harminc év, ami alatt az egyszerűbb építőmesterek kitanulhatták a képzettektől a magasabb boltozatok készítésének mikéntjét.

Az oldalhomlokzaton a kamarai tervek kettős pilasztereket jelenítenek meg, ez azonban a Grassalkovich templomokon csak egyszeres pilaszterekként jelenik meg, kivéve *Boldogot*, ahol a szentélyhez közelebbi oldalon van kettős pilaszter. Ám ettől a példától eltekintve egyik templomára sem jellemző. A kevésbé fontosabb településeken az egész oldalhomlokzat egy faltükröt alkot, még csak pilaszterek sincsenek benne.

A belső téri kialakítás többnyire egységes. A hajó boltszakaszait elválasztó heveder pilaszterei minden esetben párban állnak, és ez egyezik a kamarai tervvel is. Azonban *Hatvanban*, *Soroksáron*, *Máriabesnyőn* és *Bagon* ívesek is, vagyis igényes kivitelezésűek, és különösen szembeütő a belső főpárkány íves vonalvezetése, amely dinamikussá teszi a teret.

A templom mellékoltárai szimmetrikusan vannak a első térben elhelyezve, a típusterven a hajó szentély felőli ablakai alatt, ám ez csak *Hatvanban* és *Órbottyánban* valósult meg. A többi településen a diadalív melletti íves, olykor szoborfülkés kialakításban jöttek létre. *Máriabesnyőt* kivéve az összes templomban íves vonalvezetésű a kórus karzata. A *soroksári* templomban azonban nem csak íves, hanem két melléktérrel bővített is.

Arra a kérdésre tehát, hogy létezik-e a templomoknál is Grassalkovich-stílus, vagy csak rá jellemző elem, nem lehet teljesen egyértelmű választ adni, további kutatásokat igényelne. Birtokain harminchárom templom építkezésének mecénása volt, ebből hatot mélyrehatóan, többet csak érintve vizsgáltam, ily módon a bemutatott példák kevésbé reprezentatívak. Más környékbeli hasonló korú templomhomlokzattal összenézve sem találtam újabb ismertetőjegyeket, csak a felsoroltakat.

Mindenesetre vannak olyan homlokzatalakítási eszközök, amelyeket nem ismer a kamarai terv, de az itt ismertetett templomok magunkon hordozzák, mint egyedi azonosítókat. A Grassalkovich-templomok áttekintése – még ha felfedezhetők is egyedi jellegzetességek a részletformákban és a jelképek alkalmazásában – azt a 18. század második felére vonatkozó általános vélekedést erősítik, hogy a kamara által közreadott títustervek az uradalmi építőmesterek vagy céhes építőmesterek tervezési gyakorlatának alapmegoldásait jelentették. Feltűnő viszont, hogy a Grassalkovich-család által támogatott építkezések a kamarai títustervektől inkább a reprezentatívabb kialakítás, az eredeti minta gazdagítása, bizonyos fokú dinamizálás irányában térnek el. Vagyis Grassalkovich pompaszeretete, katolikus hitbéli meggyőződése és az egyház segítségét soha el nem felejtő önismerete olvasható ki belőle. E kutatás eredménye ennek a kettősségnek a felmutatása: a típusazonosságon belül

---

⁷⁶ CSDD 1983.: 18.o.

megragadhatóak olyan egyedi részletek, amelyek a Galga mente barokk építészeti kultúráját képviselik.

A dolgozatban megjelölt témának igyekeztem mélyreható vizsgálatát elvégezni, azonban még mindig sok lehetőség van újabb információ feltárására, valamint a dolgozat határait jóval túllépné és széleskörű vizsgálódást, helyenként bontást igényelne a pontos válaszadás a felmerült kérdésekre.

Köszönetnyilvánítás

A levéltári kutatásokban nagy segítségemre voltak az ott dolgozók – különösen Schäffer György –, akik a latin szövegek fordítását magukra vállalták. Az tavaly nyáron történt bagi templom főhomlokzatának felújítása alkalmával sok érdekességet láthattam és tapasztalt emberekkel beszélgethettem, külön köszönet jár Gardi Istvánnak, aki nagy szeretettel fogadott a munkálatok során.

Idei kutatásom elősegítését köszönöm a templomok plébánosainak, név szerint Baffi Istvánnak (Boldog), Koza Józsefnek (Hatvan), Bolyky Miklósnak (Őrbottyán) és különösen Szerencsés Zsoltnak, aki a soroksári kutatási lehetőséget biztosította. Máriabesnyői kutatásomat Morzsányi Lászlónak köszönhetem, aki türelmét és idejét sem sajnálta rám és a témámra.

A szerkezeti kérdésekben és a boltozati tipológia, mint vizsgálati téma lehetőségének felvetését Frey György Péternek köszönöm meg. Természetesen konzulensem, dr. Krähling János áldozatos munkájára is hálával gondolok.

A helyszíni felmérésben személyes segítségemre voltak a családtagjaim – édesapám és vőlegényem különösen –, akiknek ezúton is köszönöm a támogatást és a kitartást.

Forrás- és irodalomjegyzék

Felhasznált levéltári források

- HDB: Historia Domus ab anno 1777, Bagi római katolikus plébánia iratai, Bag Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác
VC: Visitatio Canonica VII. 1. és VII. 2.
PHI: Püspöki Hivatal Iratai, Plébániai iratok
LV: Libri Visitationum: Liber III. de annis 1715-1717, 1718-1719, 1725-1729
Liber VII/2. de annis 1781-1785
Liber IX. Visitationum Paternarum, de annis 1789, 1810 et 1815
Liber XV. ab anno 1838
Visitatio Nádasdyana, Visitatio Parochum district Gedellőensis, 1841
Liber XVII. de anno 1841-42

Irodalomjegyzék

- ACP 1980: Acta Cassae Parochorum, Erdélyi, váci és veszprémi egyházmegyék 1733-1779, szerkesztette: Henszlmann Lilla, Budapest, 1980
BM 2013: A katolikus Budapest I-II., szerk.: Beke Margit, Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2013
CsDD 1983: Cs. Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon, Művészettörténeti füzetek 15., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
LK 1997: A Grassalkovichok kora, szerk.: Lábadi Károly, 1997.
LK 2003: Lábadi Károly: I. Grassalkovich Antal, a templomépítő, Gödöllői Múzeumi füzetek 5., Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2003.
Chobot I: Chobot Ferenc: A váczi egyházmegye történeti névtára, Pestvidéki Nyomda Vácson, 1915
HL 1982: Horváth Lajos: Bag története, Bag, 1982
MG 1851: Magyarország geographiai szótára, I. kötet, Pest 1851
MVV 1910: Magyarország vármegyéi és városai, szerkesztette: Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1910
PMM 1958: Pest megye műemlékei I., szerkesztette: Dercsényi Dezső, Budapest, 1958
SZGY 2008: Szarka Gyula: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526-1686, Vác Város Levéltára, Vác, 2008.
TE 1993: Tari Edit: Magyarország régészeti topográfiája 9., Pest megye régészeti topográfiája, a szobi és a váci járás XII/2. kötet, Budapest, 1993
VK 2011: Varga Kálmán: Nagyboldogasszony Bazilika, Máriabesnyő (1759-2000), Magyar Egyházközség Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2011
VL 1997: Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza, Vác, 1997

Képek, rajzok

- CsDD 1983: Cs. Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon, Művészettörténeti füzetek 15., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.; 1-4. kép
- HDSS: Historia Domus Soroksár, 11-12. kép
- FGyGyTt: Forster Gyűjtemény Tervtára, Forster Gyula Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási központ, 6., 19., 27. és 39. kép
- TM: Tóth Mihály magángyűjteménye, 31-33. kép
- VK 2011: Varga Kálmán: Nagyboldogasszony Bazilika, Máriabesnyő (1759-2000), Magyar Egyházakörösség Enciklopédia Munkakörösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2011; 18. Kép

A saját fotóim gyűjteménye elérhető a következő linken: <http://goo.gl/FXREtP>